

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Π.Μ.Σ. Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και
Ιστορικές προσεγγίσεις

Διπλωματική εργασία:
«Φύλο και Μαγεία»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θ. Παραδέλλης

Τριμελής επιτροπή:

Παραδέλλης Θεόδωρος
Πανόπουλος Παναγιώτης
Τσεκένης Αιμίλιος

Εκπόνηση Διπλωματικής:
Παπακοσμάς Άγγελος
Α.Μ. 154Μ/0511
Ακαδημαϊκό Έτος 2006-07
Μυτιλήνη

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή	3
Οι έμφυλες σχέσεις μέσα από την ελληνική εθνογραφία	5
Οικιακή-Δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων	8
Φύλο, Εξουσία και Υποτέλεια	9
Το θεωρητικό πλαίσιο γύρω από τη μαγεία.....	11
Εξελικτιστές Sir Edward Tylor και James Frazer.....	15
Λειτουργισμός (Malinowski).....	17
Γαλλική σχολή (Durkheim, Mauss).....	19
Σύγχρονοι (Charles Stewart).....	21
Λεκτικά ενεργήματα και Κατάρεις	24
Συνεντεύξεις.....	26
Συμπεράσματα	49
Αναστοχασμός	56
Βιβλιογραφία	58

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την έμφυλη χρήση της μαγείας στον ελληνικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, αυτό που θέλω να καταγράψω είναι πως οι γυναίκες αναπτύσσουν στρατηγικές και διαμορφώνουν την θέση τους μέσα στην κοινωνία μέσω της χρήσης της μαγείας. Στις επόμενες σελίδες θα προσπαθήσω να υποστηρίξω ότι οι γυναίκες μέσα στον ανδροκρατούμενο ελληνικό χώρο αναπτύσσουν τα μέσα για να εξασφαλίσουν επιπλέον δύναμη που θα τις φέρει είτε σε ίσο, είτε σε ανώτερο επίπεδο από τους άνδρες λαμβάνοντας καίριες αποφάσεις και χειραγωγώντας το στενό τους περιβάλλον.

Η ύπαρξη και η χρήση της μαγείας είναι μια πολύ παλιά υπόθεση που μπορεί να χρονολογηθεί με τεκμήρια αρκετά χρόνια προ Χριστού. Η μαγεία παρουσιάζεται σε πάρα πολλές μορφές και κατάφερε να επιβιώσει μέσα στους αιώνες, ακόμη και μετά την επίθεση που δέχθηκε τα χρόνια του Μεσαίωνα στον δυτικό κόσμο, όπου πολλές μάγισσες κήκαν ζωντανές. Με το πέρασμα στην εποχή του εξορθολογισμού, στην εποχή του Διαφωτισμού στη Δύση, όπου αναδύθηκε η επιστήμη, πολλοί θεώρησαν ότι αυτό θα σημάνει την εξάλειψη της μαγείας, καθώς κάθε τι ανεξήγητο ερμηνεύονταν μέσα από την επιστήμη. Παρόλα αυτά, η επιστήμη δεν εξάλειψε τη μαγεία, καθώς πολλά ερωτήματα εξακολουθούσαν να μένουν αναπάντητα από την επιστήμη και ανάγονταν στη μαγεία. Αυτό συμβαίνει ακόμα και στις μέρες μας στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία, με την πίστη σε (ε)ξωτικά¹, στο κακό μάτι και τις κατάρες.

Αυτό που είναι σημαντικό να τονιστεί είναι ότι η μαγεία συνδέεται άμεσα με την επιστήμη, την θρησκεία και την γλώσσα. Κάθε προσπάθεια ορισμού της μαγείας πρέπει να λαμβάνει υπ' όψιν της και τα τρία αυτά πεδία. Για τον παραπάνω λόγο είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταγράψει κανείς έναν ορθό και οικουμενικό ορισμό, ο οποίος να προσδιορίζει τη μαγεία παντού και πάντα². Η προσπάθεια του κάθε ερευνητή πρέπει να εμπεριέχει τον χρονοχώρο που μελετά, καθότι μέσα σε αυτά τα συγκεκριμένα πλαίσια υπάρχουν ιδιαίτερες αντιλήψεις που μεταλλάσσονται από τόπο

---

¹¹ Δηλαδή «υπερφυσικά όντα», για περισσότερα βλέπε Charles Stewart, 1987, “The exotica: Greek values and their supernatural antithesis”, in *Scandinavian Yearbook of Folklore 1985*, Vol. 41, Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala, p. 37-64.

² Αγγελική Κοτταρίδου, 1997, «Η Μαγεία στην Αθήνα του Χρυσού Αιώνα», στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ. 75.

σε τόπο, μέρα με τη μέρα. Για παράδειγμα, η αντίθεση μαγείας-επιστήμης απαντάται μόνο στον δυτικό κόσμο.

Πριν την περίοδο του Διαφωτισμού η επιστήμη ήταν φτωχή για να μπορεί να εξηγήσει τα φαινόμενα και να τα ερμηνεύσει. Αυτό πολύ συχνά έκανε τους ανθρώπους να ανάγουν το άγνωστο στη σφαίρα της φαντασίας και της μαγείας. Με την εξέλιξη της όμως, πολλά «μαγικά φαινόμενα» που ερμηνεύτηκαν απομυθοποιήθηκαν και πέρασαν στην σφαίρα της επιστήμης. Αυτό μας δείχνει πόσο ρευστά είναι τα όρια και πως τροποποιούνται οι αντιλήψεις μέσα από τις νέες εφευρέσεις της επιστήμης.

Πριν την ύπαρξη της τεχνολογίας, υπήρχε η μαγεία. Πράγματι, πριν από λίγο καιρό οι βιομηχανικές και οι επιστημονικές επαναστάσεις παραμέρισαν τη μαγεία. Για όλα τα κέρδη που αποκόμισε ο κόσμος από αυτές τις επαναστάσεις, κάτι έπρεπε να χαθεί στο μεταβατικό αυτό στάδιο. Οι μεταβολές έρχονται με ένα τίμημα: η πρόοδος πρέπει να γίνει σαφές ότι παίρνει ομήρους και ένας από αυτούς είναι η μαγεία³.

Η θρησκεία από την άλλη, είναι εκείνη που επηρεάζει ολόκληρη την κοινωνική ζωή και τους έμφυλους ρόλους, την πολιτική ιεράρχηση, τις ηθικές αρχές και καθορίζει το σωστό και το λάθος, το ιερό και το βέβηλο. Μέσα στην σφαίρα της θρησκείας τοποθετείται και το ανεξήγητο, το υπέρ-άνθρωπο, το μεταφυσικό και η σφαίρα αυτή έχει την ιδιότητα της αυξομείωσης. Η ιδιαίτερη ελαστικότητα που κατέχει της επιτρέπει να αλλάζει πεποιθήσεις και κατηγοριοποιήσεις μέσα στο χρόνο. Επιπλέον, το επίσημο δόγμα συχνά έρχεται σε σύγκρουση με το λαϊκό για το τι ανήκει πραγματικά στην σφαίρα της θρησκείας και τι στη μαγεία και σε άλλες δεισιδαιμονίες. Το ποιος καθορίζει τα όρια δεν είναι πάντα σαφές, αυτό όμως που είναι σαφές είναι το γεγονός ότι όταν τα όρια παραβιαστούν από οποιαδήποτε από τις δυο πλευρές τότε έρχεται η σύγκρουση ανάμεσα στο λαϊκό και στο επίσημο δόγμα.

Για την έννοια της θρησκείας δεν έχει δοθεί ποτέ ένας σαφής ορισμός. Αυτό εξηγείται απόλυτα από την ελαστικότητα αυτού του πεδίου και όχι μόνο. Το χαρακτηριστικό κεντρικό ερώτημα που απορρέει από το έργο του Charles Stewart είναι που ακριβώς τελειώνει η θρησκεία και που αρχίζει η (δημώδης) μαγεία στη νεότερη Ελλάδα. Από ότι έχει παρουσιάσει ο ίδιος στο έργο του τα όρια είναι

---

³ George M. O' Har, 2000, "Magic in the Machine Age", in *Technology and Culture*, 41:862.

δυσδιάκριτα. Παρόλα αυτά παρακάτω θα παρουσιάσω κάποιες προσπάθειες οροθέτησης της μαγείας.

Η γλώσσα, ως μέσο επικοινωνίας των ανθρώπων, επηρεάζει και αυτή με τη σειρά της τη μαγεία και παίζει σημαντικό ρόλο στις μαγικές τελετουργίες. Μέσα από μαγικά ξόρκια, επωδές, ακατάληπτες λέξεις ή φράσεις που απαντώνται όχι μόνο σε μαγικές αλλά και θρησκευτικές τελετές, πραγματώνονται τελετουργίες όπως το ξεμάτιασμα, οι κατάρες αλλά και το χριστιανικό μυστήριο της Θείας Λειτουργίας.

Γνωρίζοντας τη συμβολή των παραπάνω στη διαμόρφωση των κοινωνικών πραγμάτων και αξιοποιώντας ταυτόχρονα την ελληνική εθνογραφική έρευνα θα αναλύσω παρακάτω την θέση των γυναικών μέσα στην ελληνική κοινωνία και το ρόλο που παίζει η μαγεία στο κοινωνικό γίγνεσθαι, εκθέτοντας την έμφυλη ανισορροπία δυνάμεων που θέλει τους άνδρες να επιβάλλονται κοινωνικά στις γυναίκες. Οι άνδρες είτε ταυτίζονται με τον δημόσιο χώρο και τα κοινά, είτε ταυτίζονται με τον πολιτισμό υπερτερούν των γυναικών που εγκλωβίζονται στον οικιακό τους χώρο, στον πολλαπλό ρόλο της μητέρας – συζύγου – τροφού - νοικοκυράς. Ο άνδρας τυποποιείται στον ρόλο του «κουβαλητή» και κατέχει μια ανώτερη θέση, συγκριτικά με την γυναίκα.

Οι γυναίκες παρόλα αυτά, ως δρώντα υποκείμενα καταφέρουν να αναπτύσσουν στρατηγικές για να κάνουν καλύτερη την δυσχερή τους θέση. Μία από αυτές τις στρατηγικές, όπως θα καταδείξω παρακάτω είναι και η χρήση της μαγείας, με διάφορες πρακτικές, όπως το ξεμάτιασμα, οι κατάρες, τα μάγια και άλλες.

Οι έμφυλες σχέσεις μέσα από την ελληνική εθνογραφία

Για να παρουσιάσω τον τρόπο που οι έμφυλες σχέσεις διαπλέκονται με τη μαγεία, θα πρέπει νωρίτερα να παρουσιάσω κάποια σημαντικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις έμφυλες σχέσεις στην σύγχρονη κοινωνία μέσα από τις ανθρωπολογικές έρευνες που διεξήχθησαν στον ελλαδικό χώρο. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των εθνογραφικών αυτών μελετών, ο αναγνώστης θα έχει αποκτήσει κάποια πολύ βασικά χαρακτηριστικά των έμφυλων ιεραρχήσεων, που αργότερα θα συνδυάσω με την χρήση της μαγείας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την Jill Dubisch, οι γυναίκες κατέχουν μια ιδιαίζουσα θέση στις εθνογραφικές μελέτες, καθώς δεν θεωρούνται κομμάτι της κοινωνίας με τον ίδιο τρόπο που θεωρούνται και οι άνδρες. Όταν οι γυναίκες άρχισαν να μελετούν

τις γυναίκες ανέδειξαν πολλές αθέατες πτυχές της κοινωνικής ζωής, με τον κίνδυνο να μην είναι αντικειμενικές να παραμονεύει. Τονίζει ότι εξετάζοντας την κοινωνική κατηγορία «γυναίκες» δεν θέλει να απομονώσει τις γυναίκες σαν ξεχωριστή κατηγορία, αλλά περισσότερο με αυτόν τον τρόπο να εξετάσει τις έμφυλες σχέσεις και το κοινωνικό φύλο.

Η ελληνική κοινωνία παρέχει τα κατάλληλα συμφραζόμενα για να μελετηθούν οι έμφυλες σχέσεις και να αναλυθεί η κοινωνική και η πολιτισμική τους σημασία. Η πρώτη εθνογραφική δουλειά στον ελλαδικό χώρο πραγματοποιήθηκε από την ανθρωπολόγο Ernestine Friedl, η οποία μελέτησε τα Βασιλικά (*Vasilika: A Village in Modern Greece*, 1962) και η καινοτόμα έρευνά της άνοιξε τον δρόμο σε άνδρες και γυναίκες μελετητές να ασχοληθούν με τα έμφυλα ζητήματα στον ελληνικό χώρο και την θέση των γυναικών⁴.

Οι γυναίκες στη Νάξο, για παράδειγμα, σπάνια βόσκουν πρόβατα και περιστασιακά βοηθούν στις υπόλοιπες αγροτικές δραστηριότητες. Αντιθέτως, συσχετίζονται με το σπίτι και την οικιακή σφαίρα δραστηριοτήτων: παρουσιάζονται αδύναμες μπροστά στους άνδρες και σαφώς κατώτερες απέναντί τους. Εκεί που οι γυναίκες διατηρούν και συμβολίζουν την αγνότητα και τις πηγές του νοικοκυριού, οι άνδρες παράγουν όσο και καταναλώνουν⁵. Πιο συγκεκριμένα, «τρώνε». Το σημασιολογικό πεδίο του ρήματος «τρώγω» απεικονίζει μια ευρεία γκάμα αμιγώς ανδρικών δραστηριοτήτων. Η σεξουαλική συνεύρεση, το ξόδεμα των χρημάτων, οι απειλές σωματικής βίας και οι προσκλήσεις συμμετοχής σε επιδρομές με σκοπό την κλοπή για τον Charles Stewart μπορούν να εκφραστούν με διάφορες μορφές του ρήματος αυτού⁶.

Οι έμφυλες διαφορές παρουσιάζονται περισσότερο με ασυνήθεις ψυχολογικούς όρους. Ορισμένοι χωρικοί ενστερνίζονται την ιδέα ότι οι άνδρες είναι πιο έξυπνοι από τις γυναίκες επειδή οι γυναίκες έχουν μικρότερο εγκέφαλο, αντίληψη που χρονολογείται πολύ πριν τον 18^ο αιώνα κατά την προνεωτερική αντίληψη του φύλου. Για τον παραπάνω λόγο, οι άνδρες επωμίζονται με το βάρος να παίρνουν όλες τις σημαντικές αποφάσεις. Ένας ιερέας από ένα κοντινό χωριό της Απειράνθου διατύπωσε την άποψη ότι οι άνδρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες στα μάτια του

---

⁴ Jill Dubisch 1986, *Introduction* in “Gender and Power in Rural Greece” edited by Jill Dubisch, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, σελ.3-5

⁵ Charles Stewart, 1991, *Demons and the Devil*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, σελ. 66.

⁶ Herzfeld Michael, 1985, *The Poetics of Manhood*, Princeton University Press, Princeton, σελ.45.

Θεού διότι τα ανδρικά γενετήσια σεξουαλικά όργανα, όπως επεσήμανε, σχηματίζουν μια Τριάδα (παραπέμποντας στην Αγία Τριάδα).

Εκτός από το σπίτι και πιο συγκεκριμένα την κουζίνα, όπου οι γυναίκες δέχονται επισκέψεις από άλλες γυναίκες, οι γυναίκες δεν διατυπώνουν κάποιο δημόσιο λόγο στο χωριό. Συνεπώς, γίνονται λιγότερο ορατές από τους άνδρες, γεγονός που αμβλύνει την υπερηφάνεια τους και ματαιοδοξία τους. Δεν υπήρξε ποτέ γυναίκα που να ασχολήθηκε με την πολιτική στο χωριό. Οι άνδρες θεωρούνται ότι είναι οι κεφαλές των νοικοκυριών και σχεδόν πάντα αντιπροσωπεύουν την οικογένεια στις οικονομικές και νομικές συναλλαγές με τον υπόλοιπο κόσμο⁷.

Επιπλέον, παρατηρείται ότι η ανδρική και η γυναικεία σφαίρα δραστηριοτήτων είναι φανερά διαφοροποιημένες και συχνά αντιτιθέμενες. Ανθρωπολόγοι όπως ο Campbell και ο Hirschon μετά από επιτόπια έρευνα έχουν οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η έμφυλη διάκριση των χώρων δραστηριοποίησης θα πρέπει να εκλαμβάνεται περισσότερο ως συμπληρώματα εννοιολόγησης των έμφυλων υποκειμένων, ειδικά σε οτιδήποτε έχει να κάνει με το νοικοκυριό. Το νοικοκυριό μπορεί να παρουσιαστεί ως μια ενιαία οντότητα, που απαιτεί την προσοχή των γυναικών, ενώ κάτι το αντίστοιχο συμβαίνει με τις οικονομικές συναλλαγές και τις πολιτικές ανάγκες και τους άνδρες. Ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας στην Ελλάδα επιπλέον συσχετίζεται με δύο επίπεδα: Το πρώτο αφορά την θρησκευτική αρμοδιότητα και το δεύτερο έχει να κάνει με την πολιτική δύναμη – την δύναμη του πολέμου και της επιβολής της ισχύος. Η θρησκεία είναι εν μέρει ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις έμφυλες σχέσεις και κατά συνέπεια τα θεμέλια των κοινωνικών επαφών. Μέσα από τη θρησκεία και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις οι άνθρωποι καθορίζουν την κοινωνική τους συμπεριφορά και αναλαμβάνουν τον έμφυλο ρόλο τους.

Αυτό που έχει πολύ ενδιαφέρον να τονιστεί είναι ότι οι γυναίκες συνδέονται με το υψηλό επίπεδο στην συνολική ιδεολογία, δηλαδή με το επίπεδο της θρησκείας, το οποίο τελικά αφορά οικουμενικά ερωτήματα εσχατολογίας και σωτηρίας. Το ανώτερο επίπεδο είναι ο παράδεισος. Η θρησκεία μπορεί επίσης κανείς να πει ότι

---

⁷ Friedl Ernestine, 1962, *Vasilika: A Village in Modern Greece*, Holt, Rinehart and Winston, New York, σελ 90

καθοδηγεί το προσωρινό, πολιτικό επίπεδο πάνω στο οποίο δομείται ολόκληρη η κοινωνία και όχι μόνο οι άνδρες⁸.

Οικιακή-Δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων

Παρά τις αντιτιθέμενες απόψεις γύρω από την ύπαρξη και την φύση των οικουμενικών χαρακτηριστικών των έμφυλων ρόλων, οι ανθρωπολόγοι γενικά έχουν βρει ότι η γυναικεία συσχέτιση με τον οικιακό χώρο είναι ισχυρή σε όλους τους πολιτισμούς. Για τον παραπάνω λόγο, η οικιακή σε αντίθεση με την δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων είναι το κατάλληλο μέρος για να ερευνησει κανείς τις έμφυλες σχέσεις, την κυριαρχία και την κοινωνική θέση των γυναικών.

Το διπολικό μοντέλο ιδιωτικός-δημόσιος χώρος κατέχει μια ισχυρή θέση στην ελληνική κοινωνία και σε άλλες μεσογειακές κοινωνίες και είναι στενά συνυφασμένο με τις έμφυλες σχέσεις. Η διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου οριοθετείται και από τις συμπεριφορές των υποκειμένων και έχουν άμεση συσχέτιση με τους έμφυλους ρόλους, όπως έχουν αποδείξει πολλοί ανθρωπολόγοι μελετητές της διχοτόμησης του οικιακού με τον δημόσιο χώρο δραστηριοτήτων.

Παρόλο που στις αγροτικές κοινωνίες οι γυναίκες ταυτίζονται με τον οικιακό χώρο, πολλές φορές οι γυναίκες αναλαμβάνουν δραστηριότητες που δεν άπτονται του χώρου αυτού, όπως για παράδειγμα η φροντίδα των ζώων ή η εργασία στα κτήματα. Εν αντιθέσει, οι γυναίκες στα αστικά κέντρα είναι περισσότερο εγκλωβισμένες στον οικιακό χώρο, καθώς δραστηριότητες όπως οι παραπάνω απουσιάζουν, αλλά εμφανίζονται κάποιες εναλλακτικές δραστηριότητες γυναικών στην δημόσια ζωή. Σημαντικό στοιχείο για την ταύτιση των γυναικών με τον ιδιωτικό χώρο αποτελεί και η παρατήρηση ότι η γυναίκα αρκετά συχνά λαμβάνει ένα σπίτι από τους γονείς της ως προίκα και ασχολείται με εργόχειρα που δημιουργεί μέσα στον οικιακό χώρο.

Στον αντίποδα, οι άνδρες δεν έχουν κανένα κώλυμα να ασχοληθούν με την δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων και συνεπώς οι άνδρες είναι εκείνοι που διαμορφώνουν τα γεγονότα και τις εξελίξεις στην σφαίρα αυτή. Επιπλέον, θεωρείται

---

⁸ Charles Stewart, 1991, *Demons and the Devil*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, σελ. 68.

για έναν άνδρα καλύτερο να περνάει τον ελεύθερο του χρόνο⁹ εκτός του οικιακού χώρου, στο καφενείο. Στις γυναίκες μάλιστα παλιότερα απαγορευόταν αυστηρά να εισέλθουν στον χώρο του καφενείου, κατάσταση που στις μέρες μας έχει ανατραπεί.¹⁰

Φύλο, Εξουσία και Υποτέλεια

Οι έμφυλες σχέσεις αντικατοπτρίζονται και μέσα από την χρήση μαγείας. Όπως μας περιγράφει η Jill Dubisch αλλά και άλλοι συγγραφείς στον συλλογικό τόμο “Gender and Power in Rural Greece”, η θέση των γυναικών στον ελλαδικό χώρο είναι υποβαθμισμένη σε σχέση με την θέση των ανδρών. Αυτό διαφαίνεται μέσα από πολλαπλά εθνογραφικά παραδείγματα που συναντάμε στην ελληνική εθνογραφία. Η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη θεωρεί ότι η ασυμμετρία των φύλων δεν πηγάζει από την βιολογία αλλά από τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται, ταξινομούνται, ερμηνεύονται και αξιολογούνται τα βιολογικά δεδομένα σε διάφορες κοινωνίες¹¹. Δηλαδή δεν πρόκειται για μια ασυμμετρία που ανάγεται στο βιολογικό φύλο-sex. Σχολιάζοντας τους δύο παραπάνω όρους, η Oakley θεωρεί ότι το βιολογικό φύλο είναι αμετάβλητο, ενώ το κοινωνικό φύλο αφορά τον πολιτισμό και αναφέρεται στην κοινωνική διάκριση άνδρας-γυναίκα. Ο όρος «κοινωνικό φύλο» ήρθε να αποφυσικοποιήσει το φύλο και να το επαναπροσδιορίσει¹², ενώ για την Γκιζέλα Μποκ το gender, αποτελεί «κατηγορία» με τη σημασία της ένστασης στη «βιολογία»¹³. Η διάκριση βιολογικού-κοινωνικού φύλου ανανέωσε την ιδέα ύπαρξης μιας φύσης μιας βιολογίας προ-κοινωνικής και αδιαμφισβήτητης. Ως θεωρητική λύση προτάθηκε η πρόσληψη του sex ως κοινωνικά κατασκευασμένο. Η Μποκ θα μεταφέρει στην ιστορία την φεμινιστική αμφισβήτηση της ίδιας της «βιολογίας», η οποία θεωρεί ότι

---

⁹ *ελεύθερος χρόνος* είναι η αναλυτική κατηγορία που περιλαμβάνει τον χρόνο που δεν καταναλώνει ένα υποκείμενο για την εργασία του ή για να προετοιμαστεί για αυτήν.

¹⁰ Jill Dubisch 1986, ό. π., σελ. 9-11

¹¹ Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, 1994, «Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων», εισαγωγή στο «Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο», επιμέλεια Αλ. Μπακαλάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα σελ.19

¹² Γιαννακόπουλος Κώστας, «*Θεωρίες για το έμφυλο σώμα*», προλογικό σημείωμα στο «*Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόιντ*», Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Κώστας Γιαννακόπουλος, Πολύτροπον, Αθήνα, 2003, σελ.16

¹³ Bock Gisela, «*Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: όψεις μιας διεθνούς συζήτησης*», στο «*Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*», Επιμέλεια: Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σελ.420

είναι κατασκεύασμα του πολιτισμού και νομιμοποιεί πολιτισμικά την κατωτερότητα των γυναικών¹⁴.

Αν πάρουμε ως δεδομένη την οικουμενική τάση συσχετισμού των γυναικών με τον οικιακό χώρο και την άποψη ορισμένων συγγραφέων ότι οι γυναίκες είναι οικουμενικά υποτελείς στους άνδρες (άποψη που στηρίζεται πάνω σε διάφορα επιχειρήματα), τότε κρίνεται απαραίτητο να διερευνηθεί περισσότερο η διάκριση ιδιωτικού-δημόσιου χώρου και η έμφυλη συσχέτισή τους.

Η Michelle Rosaldo θεωρεί ότι η διχοτόμηση ιδιωτικός-δημόσιος χώρος είναι το κλειδί για την κατανόηση της φύσης και της πηγής της γυναικείας δύναμης. Ακόμη και όταν οι γυναίκες εγκλωβίζονται στον οικιακό χώρο αναπτύσσουν στρατηγικές και εφευρίσκουν τρόπους ώστε να ασκήσουν μορφές εξουσίας, διαφορετικές από αυτές που ασκούν οι άνδρες στον δημόσιο χώρο.

Οι γυναίκες χρησιμοποιώντας διάφορες μαγικές τελετουργίες, λύνουν και δένουν μάγια και αποκτούν μια *εναλλακτική μορφή εξουσίας* που χειραγωγεί τα υποκείμενα και τα εξαναγκάζει σε συγκεκριμένες ενέργειες. Οι γυναίκες μπορεί να θεωρούνται κοινωνικά υποτελείς και αδύναμες σε σχέση με τους άνδρες αλλά στην πράξη αποδεικνύεται ότι κάτι τέτοιο δεν αντικατοπτρίζει πλήρως την πραγματικότητα. Οι γυναίκες επιδίδονται σε μαγικές τελετές όπως οι καφομαντείες, οι χαρτομαντείες, το μάτιασμα και το ξεμάτιασμα, οι κατάρες, η δημιουργία φυλακτών και το λύσιμο και το δέσιμο μαγικών.

Εν αντιθέσει, οι άνδρες είναι συνειδητά αποστασιοποιημένοι από αυτού του είδους τις πρακτικές καθότι ο άνδρας που τις χρησιμοποιεί παρουσιάζεται σαν να χάνει ένα μέρος από τον ανδρισμό του, που του επιβάλλεται από το νεωτερικό μοντέλο εννοιολόγησης των φύλων, δηλαδή από βιολογικό γενετήσιο φύλο του¹⁵. Χαρακτηριστική είναι η φράση που χρησιμοποίησε μια γυναίκα πληροφορήτρια μου την ώρα της συνέντευξης που της έπαιρνα για το θέμα, για το κατά πόσο θα μπορούσα εγώ ο ίδιος να χρησιμοποιήσω τη μαγεία. «Γιατί, τι είσαι; Καμιά γυναικούλα;». Η λέξη «γυναικούλα» από μόνη της είναι σημασιολογικά αρνητικά φορτισμένη και φανερώνει τη γυναικεία υποτέλεια έναντι της ανδρικής υπεροχής. Η

---

¹⁴ Αβδελά Έφη - Ψαρρά Αγγέλικα, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο «Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση», Επιμέλεια: Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σελ.43

¹⁵ Για περισσότερα για το προνεωτερικό και το νεωτερικό μοντέλο εννοιολόγησης του φύλου βλέπε Laqueur Thomas, 2003, «Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόιντ», Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Κώστας Γιαννακόπουλος, Πολύτροπον, Αθήνα

χρήση της σε αυτή την περίπτωση είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα, καθώς το άτομο που την χρησιμοποιεί είναι το ίδιο γυναίκα. Αυτό με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η γυναίκα αυτή αναγνωρίζει την υποτελή κοινωνικά θέση που κατέχει στο κοινωνικό ανδροκρατούμενο κόσμο, συνεπώς αδυνατεί να κατανοήσει τον λόγο που ένας άνδρας, αν και ανήκει σε μια ανώτερη κοινωνική βαθμίδα, προνόμιο που κέρδισε με την γέννηση του και μόνο, αναζητά να οικειοποιηθεί πρακτικές που σχετίζονται άμεσα μια κατώτερη ομάδα.

Αν υιοθετήσουμε την άποψη των Mauss και Hubert ότι η μαγεία είναι ένα *ολικό κοινωνικό φαινόμενο*, η μαγεία διοχετεύει με δύναμη τις γυναίκες, τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων. Είναι εκείνο το φαινόμενο που επηρεάζει τα υποκείμενα και τους υπαγορεύει συγκεκριμένες συμπεριφορές. Συχνά, η χρήση μαγείας έχει ως στόχο να χωρίσει ή να δέσει ένα ζευγάρι και έτσι διαμορφώνει καθοριστικά τον οικιακό χώρο. Άλλες φορές, η μαγεία έχει ως στόχο να βλάψει υποκείμενα, υπονομεύοντας έτσι και την ιδιωτική και την δημόσια ζωή τους. Επίσης, κεντρικός στόχος της μαγείας μπορεί να είναι και μια ολόκληρη οικογένεια. Όλα τα παραπάνω θα εξεταστούν μέσα στην έρευνα που ακολουθεί.

Το θεωρητικό πλαίσιο γύρω από τη μαγεία

Για να μιλήσω όμως για όλα αυτά και την έμφυλη χρήση της μαγείας στην Ελλάδα, κρίνω απαραίτητο να μιλήσω πρώτα για την ίδια της έννοια της μαγείας. Η μαγεία, ως φαινόμενο, έχει μελετηθεί από πολλούς ερευνητές κατά την διάρκεια των χρόνων, αφήνοντας πολλά ερωτηματικά και κενά σε κάθε προσπάθεια ορισμού της, όπως θα δούμε και παρακάτω. Η μαγεία, έτσι όπως διαφαίνεται μέσα από την ενδελεχή της παρουσίαση από τους Mauss και Hubert, είναι ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα που απλώνει τις ρίζες του σε όλα τα ζητήματα της κοινωνικής ζωής. Μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ένα ολικό κοινωνικό φαινόμενο. Πολλές πλευρές του φαινομένου αυτού δεν γίνονται ορατές με γυμνό μάτι, αλλά μόνο μέσα από το επιστημονικό πρίσμα ανάλυσης δεδομένων.

Συχνά, η μαγεία μπερδεύεται με την θρησκεία και το αντίθετο. Η σύγχυση αυτή δικαιολογείται, καθώς και οι δύο έννοιες μοιράζονται την ίδια διανοητική βάση. Στις σελίδες που ακολουθούν θα καταγράψω τα χαρακτηριστικά της μαγείας, καθώς και τον ρόλο που παίζει σε μια κοινότητα, που δικαιολογεί απόλυτα και τον χαρακτηρισμό της ως «*ολικό κοινωνικό φαινόμενο*». Η μαγεία είναι μια τόσο παλιά

πρακτική, όσο η θρησκεία, η επιστήμη και η ίδια η γλώσσα. Και οι τρεις αυτοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στον ορισμό της έννοιας «μαγεία». Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το ίδιο το ελληνικό αλφάβητο είναι μια επίκληση, μια «μαγική προσευχή» στην πηγή του φωτός.

Η διαδοχή των γραμμάτων του ελληνικού αλφάβητου στην πλήρη εκφώνηση τους δεν είναι καθόλου τυχαία αλλά πίσω από αυτήν υπολανθάνει μία πλήρης γραμματική, συντακτική και νοηματική συνέχεια, ανωτέρας συλλήψεως. Σύμφωνα με αυτήν την γνωστή μας εκφώνηση, τα ελληνικά γράμματα (αφού προσθέσουμε και το εξαφανισμένο σήμερα έκτο γράμμα: Στίγμα ή Δίγαμμα) ακούγονται και γράφονται ως εξής:

*ΑΛΦΑ – ΒΗΤΑ – ΓΑΜΑ – ΔΕΛΤΑ – ΕΨΙΛΟΝ – ΣΤΙΓΜΑ – ΖΗΤΑ – ΗΤΑ – ΘΗΤΑ –
ΙΩΤΑ – ΚΑΠΠΑ – ΛΑΜΒΔΑ – ΜΙ – ΝΙ – ΞΙ – ΟΜΙΚΡΟΝ – ΠΙ – ΡΟ – ΣΙΓΜΑ – ΤΑΥ –
ΥΨΙΛΟΝ – ΦΙ – ΧΙ – ΨΙ – ΩΜΕΓΑ.*

Αποκωδικοποιώντας την γνωστή αυτή διάταξη, που έγινε σύμφωνα με τις αρχές της Ερμητικής φιλοσοφίας, έχουμε τα ακόλουθα:

*ΑΛ ΦΑ, ΒΗ ΤΑ ΓΑ, (Α)ΜΑ ΔΕ (Ε)Λ ΤΑ ΕΨ ΙΛΩΝ, ΣΤ(Η) ΙΓΜΑ, ΖΗ ΤΑ, Η ΤΑ, ΘΗ
ΤΑ ΙΩΤΑ ΚΑ ΠΑΛΛΑΜ, ΔΑ, ΜΗ ΝΥΞ Η, Ο ΜΙΚΡΟΝ, ΠΥΡΟΣ ΙΓΜΑ ΤΑΦΥ (Ε)Ψ
ΙΛΩΝ, ΦΥ ΨΥΧΗ Ο ΜΕΓΑ.*

Εν συνεχεία, αφού προσθέσουμε τα εννοούμενα συνδεδετικά και ρήματα που παραλείπονται, έχουμε την ανάδυση μιας θαυμάσιας κοσμογονικής προσευχής - επίκλησης προς την πηγή του φωτός.

*ΑΛ ΦΑ, ΒΗ ΤΑ ΓΑ!
ΑΜΑ ΔΕ ΕΛ ΤΑ ΕΨΙΛΩΝ,
ΣΤΗ ΙΓΜΑ ΚΑΤΑ ΠΑΛΛΑΝ ΔΑ
(ΙΝΑ) ΜΗ ΝΥΞΗ, Ο ΜΙΚΡΟΝ (ΕΣΤΙ)
ΠΥΡΟΣ (ΔΕ)
ΙΓΜΑ ΤΑΦΗ ΕΨΙΛΩΝ, ΦΥ(ΟΙ) ΨΥΧΗ,
Ο ΜΕΓΑ (ΕΣΤΙ).¹⁶*

¹⁶ «Αλ, εσύ που είσαι το φως, έλα στη γη! Και εσύ Αλ ρίξε τις ακτίνες σου στην ίλυ που ψήνεται (που βρίσκεται σε κατάσταση αναβρασμού). Ας γίνει ένα καταστάλαγμα (μία ξηρά) για να μπορέσουν τα εγώ να ζήσουν, να υπάρξουν και να σταθούν πάνω στη γη. Ας μην επικρατήσει η νύχτα που είναι το μικρό και κινδυνεύει να ταφεί (να σβήσει, να χαθεί) το καταστάλαγμα του πυρός μέσα στην αναβράζουσα ίλυ και ας αναπτυχθεί η ψυχή, που είναι το μέγιστο, το σημαντικότερο όλων!»

Οι ίδιες οι λέξεις «μαγεία» και «μάγος» είναι Περσικής καταγωγής και το πιο πιθανό είναι να μεταδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα μετά τον Περσικό Πόλεμο, περίπου το 480 π.Χ.. Καθίσταται σαφές ότι υπάρχει μια εξόφθαλμη παρέμβαση στον ελληνικό πολιτισμό, που τον επηρέασε σε μεγάλο βαθμό. Παρόλο που δεν υπήρχε μια γενική έννοια που να ορίζει τη μαγεία σφαιρικά, αυτό δεν σήμαινε ότι οι φυλές δεν επιδίδονταν σε μαγικές τελετές πριν το 480 π.Χ.. Σύμφωνα με τον Marcel Mauss, δυστυχώς, έχουμε σχεδόν πλήρη άγνοια για τις πρωτόγονες και αυθεντικές μορφές μαγείας στην Αρχαία Ελλάδα. Έτσι, μπορούμε μόνο να υποθέσουμε ότι οι αρχαίες Ελληνικές και Ρωμαϊκές μαγικές τελετουργίες θα πρέπει να προσομοιάζουν με άλλους σύγχρονους, εφάμιλλους, μη-ανεπτυγμένους λαούς, οι οποίοι δεν έχουν στο λεξιλόγιό τους έναν γενικό όρο για τη μαγεία.

Όπως μας έχει παρουσιάσει και ο Frazer, στο έργο του *το Χρυσό Κλώνο* στις φυλές της Κεντρικής Αυστραλίας, το άτομο χρησιμοποιεί τη μαγεία για να προκαλέσει την ασθένεια ή τον θάνατο «τραγουδώντας». Το «τραγούδι» γίνεται με χαμηλό τόνο φωνής, μουρμουρίζοντας ρυθμικά τη προφερόμενη πρόταση. Το «τραγούδι» έχει ως στόχο να ενισχύσει το προκαλούμενο χτύπημα. Κάτι το αντίστοιχο συμβαίνει και στην Ελλάδα με το μαγικό τραγούδι να εκφράζεται μέσα από τις λέξεις «επάδειν», «επωδή», «επωδός» σε πολλά αρχαία κείμενα. Παρόλα αυτά, κανένα από τα αρχαία αυτά κείμενα δεν χρονολογείται πριν το 480 π.Χ. και έτσι δεν μπορεί να αποδείξει τίποτα, εκτός από την λέξη «επαιδή» που συναντάμε στην Οδύσσεια του Ομήρου που χρονολογείται το 457 π.Χ..

Ένα άλλο γλωσσολογικό επιχείρημα που μπορεί να παρατεθεί είναι οι αρχαίες ελληνικές λέξεις «βασκαίνω» και «βασκανία» που συνδέονται με τη λέξη «βάζω» και οι λέξεις «γός» και «γοητεύω» που συνδέονται με τη λέξη «γός». Οι πρώτες μορφές του «τραγουδιού» ή του ξορκιού μπορούν να συνδεθούν με τις κατάρες. Μερικά είδη κατάρας συνδέονται με τη θεϊκή αρωγή, αλλά όχι όλα. Ίσως οι πιο πρώιμες μορφές μαγείας, ήταν οι πιο άμεσες, καθώς δεν γινόταν επίκληση σε καμία θεϊκή οντότητα. Ουσιαστικά, μπορούμε να πούμε ότι αυτό που κάνει τις κατάρες τόσο απαίσιες, ειδικθείς και αποκρουστικές στα αυτιά του αποδέκτη, δεν είναι η επίκληση σε οποιαδήποτε θεότητα (η οποία μπορεί και να απουσιάζει) αλλά περισσότερο ο φόβος ή ο τρόμος που αποπνέει ο άνθρωπος που καταριέται. Αν δεν μεταδίδει κανένα συναίσθημα, οι κατάρες του αγνοούνται. Αν από την άλλη, σκορπουν τον τρόμο είναι επειδή οι άλλοι θεωρούν ότι κατέχουν κάποια ισχύ. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με

τη μαγεία. Αλλά αν η μαγεία και οι κατάρες είναι αποκρουστικές πρακτικές επειδή εμπνέουν τον φόβο και υπονοούν κάποια ισχύ, παρά το γεγονός ότι μέχρι τώρα φαίνεται να μοιάζουν. Ίσως να έχουν κάποια κοινή ψυχολογική καταγωγή αλλά αποκτούν διαφορετικές πορείες εξέλιξης.

Η ουσία στις κατάρες είναι ότι προφέρονται ανοικτά και δυνατά. Και αν εξαιρέσουμε όταν συνδέονται με τη θρησκεία, δεν τυποποιούνται, ούτε απαιτείται κάποια ιδιαίτερη τελετή. Εν αντιθέσει με τη μαγεία, η οποία είναι μυστική (κρυφή και συγκεκριμενοποιημένη) στο τι κάνει και το «τραγούδι» (ξόρκι) προφέρεται μουρμουριστά, ακατάληπτα και χαμηλόφωνα¹⁷.

Εν κατακλείδι, για να ορίσουμε τη μαγεία, ως ολικό κοινωνικό φαινόμενο, θα πρέπει να τη δούμε σε σχέση με την θρησκεία αλλά και την επιστήμη. Στο επόμενο μέρος του παρόντος πονήματος πρόκειται να παρουσιάσω τέσσερις διαφορετικές οπτικές του θέματος της μαγείας, περιγράφοντας εν συντομία μερικά από τα κύρια χαρακτηριστικά των ανθρώπων που τις υποστήριζαν δίδοντας περισσότερη έμφαση στον Charles Stewart για δύο βασικούς λόγους. Ο πρώτος είναι λόγω του σημαντικού και πολυπληθούς του έργου και της επιτόπιας έρευνας που έκανε στη Νάξο, καταγράφοντας έτσι ένα μέρος της ελληνικής πραγματικότητας και δεύτερον διότι θεωρώ ότι η (ιστορική – λαογραφική - ανθρωπολογική) προσέγγιση που έκανε είναι η πιο ταιριαστή για το παρόν πόνημα, καθώς οι απόψεις που παρουσίασε εφαρμόζονται στις συνεντεύξεις που έχω καταγράψει.

. Οι τέσσερις οπτικές είναι:

1. Εξελικτιστές βικτοριανοί ανθρωπολόγοι (*Tylor, Frazer*).
2. Λειτουργισμός (*Malinowski, Radcliff-Brown*).
3. Γαλλική σχολή (*Durkheim, Mauss*).
4. Σύγχρονοι (*Charles Stewart*).

---

¹⁷ F. B. Jevons 1992, « Graeco-Italian Magic » in *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology, Vol.2, Witchcraft in the Ancient World and the Middle Ages*, edited with introductions by Brian P. Levack, Carland Publishing Inc., New York and London, σελ. 41-45.

Εξελικτιστές Sir Edward Tylor και James Frazer

Οι Edward Tylor και James Frazer ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τις αναλυτικές κατηγορίες μαγεία – επιστήμη – θρησκεία για να οργανώσουν το υλικό τους και επικαλούνται τις ανάγκες και την ψυχική ορθότητα του δρώντος υποκειμένου. Αμφότεροι επηρεάστηκαν από το «εξελικτικό κλίμα» της εποχής και τις θεωρίες του Δαρβίνου. Το έργο τους έχει δεχθεί πολύ μεγάλη κριτική. Κι ο εξελικτισμός απέκτησε μια δυσχερή θέση στην ανθρωπολογία από τους σύγχρονους ανθρωπολόγους.

Ο Tylor προσπαθεί να εξάγει τους νόμους των κοινωνικών φαινομένων από την ζωή των υποκειμένων. Στο έργο του, *Primitive Culture*, δεν σύγκρινε ποτέ άμεσα την μαγεία με την θρησκεία, απλά τις διέκρινε γράφοντας για την κάθε μία έννοια σε ξεχωριστό τόμο. Θεωρούσε τις μαγικές τέχνες και τη μαγεία ως «απόκρυφες επιστήμες», όπως τις αποκαλούσε όταν τις συναντούσε σε «πολιτισμένες» Ευρωπαϊκές κοινωνίες, σαν *επιβιώματα* ενός «βάρβαρου-απολίτιστου» παρελθόντος. Θεωρούσε τις μαγικές τέχνες ως «ψευδο-επιστήμες». Ο Edward Tylor διαβεβαίωνε ότι η μαγεία βασίζεται σε μια γενική ανθρώπινη πνευματική ροπή, ήτοι την αρχή της «συσχέτισης των ιδεών». Αλλά, η μαγεία ήταν περισσότερο ένα προϊόν μιας εσφαλμένης εφαρμογής των αρχών της συσχέτισης. Για τον ίδιο, το σφάλμα γίνεται όταν μπερδεύονται «οι ιδεατοί σύνδεσμοι με τους πραγματικούς συνδέσμους». Παρόλα αυτά, δεν εξηγεί τι είναι η μαγεία, απλά την ανάγει στον ανιμισμό¹⁸.

Ο βικτοριανός εξελικτιστής συνέδραμε καθοριστικά στην συζήτηση για τα μαγικά φαινόμενα διατυπώνοντας δύο κρίσιμα ερωτήματα που θα απασχολούσαν πολύ αργότερα ακόμα και τον Evans - Pritchard. Το πρώτο ερώτημα ήταν: *αν η μαγεία (και οι απόκρυφες πρακτικές) είναι μια εσφαλμένη τέχνη, τότε ο μάγος-μάντης υποκρίνεται και εκμεταλλεύεται ένα εύπιστο κοινό;* Και το δεύτερο ερώτημα ήταν: *γιατί η μαγεία επιζεί, εφόσον τα πειστήρια είναι εμφανώς εναντίον της;*¹⁹

---

¹⁸ *Ανιμισμός*. Η αντίληψη κατά την οποία τα ζώα, τα δέντρα και τα άψυχα είναι προικισμένα με ψυχικές ιδιότητες ή συνιστούν ψυχικές οντότητες. Κατά τον Tylor η ιδέα της ψυχής προέκυψε από την προσπάθεια του ανθρώπου να εξηγήσει ορθολογικά τα φαινόμενα του θανάτου, του ύπνου, των ονείρων, της έκστασης και της ασθένειας. Με τη σειρά της η θρησκεία, πάντα κατά τον Tylor, προέκυψε από τον πρωτόγονο ανιμισμό. Marcel Mauss, Henry Hubert 2003, «Πηγές και Ιστορικό πλαίσιο» στο *Σχεδιάγραμμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σελ. 26

¹⁹ Tambiah S. J. 1990, *Magic, Science and Religion and The scope of Rationality*, Cambridge University Press, σελ. 42-25

Με τους Frazer και Lehmann διατυπώνονται ολοκληρωμένες θεωρίες περί μαγείας. Σύμφωνα με τον Frazer στο *Χρυσό Κλώνο*, η μαγεία αποτελεί ένα είδος προ-επιστήμης (είναι το πρώτο στάδιο σε μια εξελικτική διαδικασία που έχει ως τέλος την επιστήμη). Αυτή η διαπίστωση δομεί την βάση της θεωρίας του Frazer. Για τον ίδιο, όλες οι μαγικές τελετουργίες είναι συμπαθητικές και όλες οι συμπαθητικές τελετουργίες είναι μαγικές. Η μαγική τελετουργία δρα άμεσα και η δραστηριότητά της είναι αυτόματη. Η μαγεία συνιστά τόσο τη μυστική, όσο και την επιστημονική ζωή του «πρωτόγονου», είναι το πρώτο στάδιο μιας πνευματικής εξέλιξης. Η θρησκεία είναι απλά το αποτέλεσμα των λαθών της μαγείας.

Συνοψίζοντας, οι απόψεις που επικρατούσαν ήταν οι εξής: α) Σύμφωνα με τον Tylor, η μαγεία και η θρησκεία είναι δυο διακριτές κατηγορίες που συνυπάρχουν, αλλά ανάγονται και οι δύο στον ανιμισμό. Ο ανιμισμός είναι το πρώτο στάδιο εξέλιξης, το επόμενο είναι ο πολυθεϊσμός και τελευταίο στάδιο είναι ο μονοθεϊσμός. β) Σύμφωνα με τον Frazer, η θρησκεία αποτελεί ένα πρώτο και εσφαλμένο τρόπο διαλογισμού από τον οποίο προέρχεται η μαγεία. Και για να συμπληρώσουμε το τοπίο πρέπει να παρουσιάσουμε και μία τρίτη άποψη, διαφορετική από τις άλλες δύο. γ) Σύμφωνα με τον Jevons, η μαγεία είναι αποτέλεσμα της αποσύνθεσης της θρησκείας²⁰.

---

²⁰ Θ. Παραδέλλης 2003, Εισαγωγή στο Marcel Mauss, Henry Hubert, *Σχέδιασμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σελ. 11

Λειτουργισμός (Malinowski).

Ο Malinowski είναι ο κύριος εκπρόσωπος του λειτουργισμού. Η εθνογραφική του δουλειά στα νησιά *Trobriand* υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της κοινωνικής ανθρωπολογίας διότι τότε καθιερώθηκε ως μέσο συλλογής δεδομένων η επιτόπια έρευνα. Αρχικά, ο Malinowski ξεχώρισε την επιστήμη από τη μαγεία. Υιοθετώντας την ντυρκειϊμιανή διχοτομία «*ιερό εναντίον βέβηλου*», διατυπώνει την άποψη ότι η επιστήμη είναι μια «*βέβηλη*» δραστηριότητα, ενώ η μαγεία ομαδοποιημένη με τη θρησκεία τοποθετούνταν στο «*ιερό*» βασίλειο. Αυτός ο διαχωρισμός ουσιαστικά αντιτίθονταν στους Tylor και Frazer, οι οποίοι ομαδοποιούσαν τη μαγεία με την επιστήμη, ως «*ψευδο-επιστήμη*»²¹.

Για το Malinowski, μια βασική παραδοχή ήταν ότι η μαγεία εξυπηρετεί δύο λειτουργίες, μια ψυχολογική και μια κοινωνιολογική. Από τις δύο προαναφερόμενες, η πρώτη ήταν η κύρια και η βασική πηγή έμπνευσης του. Θεωρούσε ότι η μαγεία έρχεται στο προσκήνιο όταν ο άνθρωπος είχε ελλειπείς γνώσεις και αδυνατούσε να καταλάβει ή να ελέγξει το περιβάλλον του. Η μαγεία δηλαδή στοχεύει στους ανεξέλεγκτους συντελεστές που επηρεάζουν την επιτυχία πρακτικών δραστηριοτήτων. Η εξήγηση αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως «*μείωση άγχους*»²² και «*αντισταθμιστική δράση*»²³.

Παραθέτει το εθνογραφικό παράδειγμα των κατοίκων των νησιών *Trobriand* με το ψάρεμα. Οι κάτοικοι αυτών των νησιών όταν ψαρεύουν στη λίμνη, που είναι ένα κοντινό και ασφαλές περιβάλλον δεν επιστρατεύουν καμία μαγική τελετουργία. Όταν όμως, αναγκάζονται να ψαρέψουν στα ανοιχτά, όπου και ελλοχεύουν κίνδυνοι, όπως καρχαρίες και δεν μπορούν να ελέγξουν το τι θα συμβεί, τότε επιδίδονται σε μαγικές τελετουργίες.

Οι μαγικές τους τελετουργίες εκμεταλλεύονται ταυτόχρονα τις λέξεις και τις πράξεις. Τόσο η ομιλία, όσο και η διαχείριση αντικειμένων αποτελούν βασικά στοιχεία των μαγικών τελετουργιών. Για το Malinowski υπάρχουν τρία στοιχεία που δομούν τις μαγικές αναπαραστάσεις, *το στερεότυπο υπόδειγμα*, η *τελετουργία* και η *κατάσταση του εκτελεστή*²⁴. Πιο συγκεκριμένα, περιγράφονται ως εξής:

---

²¹ S. J. Tambiah 1990, *ό. π.*, σελ. 67

²² “Anxiety reduction”

²³ “Compensatory action”

²⁴ “The formula, the rite and the condition of the performer”

- Η δραματική έκφραση του συναισθήματος, δηλαδή η ουσία της μαγικής τέχνης μέσα από χειρονομίες και κινήσεις.
- Η χρήση αντικειμένων και ουσιών που «εμποτίζονται» με τα απαγγελόμενα λόγια και μέσα από ένα «αποτέλεσμα τριβής» μεταφέρουν συγκεκριμένες δυνάμεις.
- Το ξόρκι είναι το πιο βασικό χαρακτηριστικό στο τρομπριανό σύστημα μαγείας. Τα μαγικά λόγια μπορούν να χαρακτηριστούν ως «λεκτικά βλήματα», μέσα από τα οποία πραγματώνεται μια «δημιουργική μεταφορά της ομιλίας»²⁵.

Ο Malinowski στο έργο του παρατήρησε ότι οι κάτοικοι των νησιών Trobriand διαχωρίζουν την καθημερινή γλώσσα από τη μαγική γλώσσα και απέδιδε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της τελετουργικής ομιλίας των Τρομπριανών στα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- (1) Στον ενδογενή χαρακτήρα και στα συμπεριλαμβανόμενα ευδιάκριτα προσωδιακά χαρακτηριστικά που εμπεριέχουν ακόμη και «ασήμαντες» λέξεις, οι οποίες υποτίθεται ότι ασκούν κάποια ιδιαίτερη επιρροή.
- (2) Στα συμφραζόμενα της πίστης των ιθαγενών, που περιλαμβάνουν την τοπική πίστη σε έναν κόσμο που είναι εμποτισμένος με συμπάσχουσες σχέσεις και ισχυρές δυνάμεις (mana) και κυρίως, στη πίστη ότι η μαγική γλώσσα που δημιουργήθηκε από τον άνθρωπο υπήρχε από την αρχή ως αρχέγονο κείμενο ίσης διάρκειας με την πραγματικότητα και μπορεί να εκτοξευθεί σαν μια «ανάσα» που τη μετατρέπει σε μαγικούς πυραύλους από διαπιστευμένους μάγους.
- (3) Στο «συντελεστή του απόκοσμου» που περιέχει η μαγική γλώσσα, η οποία συντάσσονταν με περίεργες και αρχαίες γραμματικές μορφές, συμπυκνωμένες δομές, λέξεις με αλληγορικό νόημα και περίεργες μυθολογικές και μεταφορικές αναφορές και υπαινιγμοί²⁶.

²⁵ S. J. Tambiah 1990, ό. π.,σελ. 71-74.

²⁶ S. J. Tambiah 1990, ό. π.,σελ. 74,

Γαλλική σχολή (Durkheim, Mauss).

Κατά το τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι έννοιες θρησκεία και μαγεία ανάγονται σε μείζον ζήτημα προς διερεύνηση από τις κοινωνικές επιστήμες, καθώς οι συνθήκες που επικρατούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο ευνοούσαν μια τέτοια συζήτηση. Ο Emile Durkheim ίδρυσε μαζί με τον ανιψιό του, Marcel Mauss, το περιοδικό *Annee Sociologique*, από όπου και ξεκίνησε το ενδιαφέρον του δεύτερου για τα «μαγικοθρησκευτικά» φαινόμενα, όπως τα αποκαλούσε.²⁷

Ο Emile Durkheim στο έργο του *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (*Οι στοιχειώδεις μορφές της θρησκευτικής ζωής* που έγραψε το 1912) αντιπαραβάλλει συστηματικά τη μαγεία προς τη θρησκεία. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μαγεία είναι ατομιστική και έχει ως στόχο να εκπληρώσει σκοπούς που δεν εξυπηρετούν ολόκληρη την κοινωνία. Για τον ίδιο «δεν υπάρχει εκκλησία της μαγείας». Τα χαρακτηριστικά της μαγείας όπως τα καταγράφει είναι ότι είναι περιθωριακή και αντικοινωνική, δεν μπορούσε δηλαδή να ασκηθεί ως κεντρική τελετή που να αφορούσε ολόκληρη την κοινωνία, αλλά μόνο ένα μικρό μέρος της. Η μαγεία για τον Durkheim είναι αναγκαστικά μαύρη, καθώς ο ίδιος δεν εξέτασε εναλλακτικές χρήσεις λευκής μαγείας.²⁸

Ο ανιψιός του Emile Durkheim, ο Marcel Mauss μαζί με τον Henri Hubert συγγράφουν το *Σχεδίασμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, που ήταν η πρώτη σημαντική προσπάθεια καταγραφής και ορισμού του κοινωνικού φαινομένου της μαγείας και όλων των συστατικών του στοιχείων. Στο έργο τους ορίζουν το φαινόμενο της μαγείας ως εξής: «μαγεία είναι κάθε τελετουργία που δεν αποτελεί μέρος οργανωμένης λατρείας, είναι ιδιωτική, απόκρυφη, μυστηριακή και τείνει προς το απαγορευμένο. [...] Θα έγινε ίσως αντιληπτό ότι η μαγεία δεν ορίζεται από τη μορφή των τελετουργιών της, αλλά από τους όρους παραγωγής της, οι οποίοι σηματοδοτούν με τη σειρά τους τη θέση που κατέχουν οι τελετουργίες αυτές μέσα στο σύνολο των κοινωνικών εθίμων».²⁹

Κατά την άποψή τους, ο όρος μαγεία πρέπει να περιγράφει τα γεγονότα που αναγνωρίζονται καθολικά από την κοινωνία ως μαγικά. Τα συστατικά στοιχεία της

²⁷ Θ. Παραδέλλης 2003, *ό. π.*, σελ. 9

²⁸ Charles Stewart, 1999, *Μαγεία και Ορθοδοξία*, στο «Αρχαιολογία & Τέχνες, Η Μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα», τεύχος 72, σελ. 9

²⁹ Marcel Mauss, Henry Hubert 2003, *Σχεδίασμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σελ. 46

μαγείας είναι δρώντα υποκείμενα, πράξεις και αναπαραστάσεις. *Μάγος* λέγεται το άτομο που εκτελεί μαγικές τελετές. *Μαγικές αναπαραστάσεις* ονομάζονται οι ιδέες και οι δοξασίες που νοηματοδοτούν τις μαγικές πράξεις. Τέλος, *μαγικές τελετουργίες* ονομάζονται οι πράξεις που μας βοηθούν να ορίσουμε τα υπόλοιπα συστατικά στοιχεία της μαγείας.³⁰

Οι συγγραφείς θεωρούν ότι η μαγική δύναμη ακολουθεί το κλειστό κύκλωμα της συμπαθητικής συνάφειας και ομοιότητας, τη συμβολική τάξη, αλλά δεν πιστεύουν πως απορρέει από αυτό, όπως υποστήριζαν οι Frazer και Tylor. Η μαγική δύναμη περιγράφεται από τον όρο *mana*, ορολογία που δανείζονται από τον R. Codrington. Το *mana* αναφέρεται στην έννοια του ιερού, την οποία και περιλαμβάνει. Τα μαγικοθρησκευτικά φαινόμενα για το Mauss ορίζονται από το *mana*, που περιλαμβάνει ένα πλήθος ιδεών και εννοιών. Το *mana* λειτουργεί ως ουσιαστικό, επίθετο και ρήμα συγχρόνως, είναι «τέταρτη διάσταση του χώρου», μια ασυνείδητη κατηγορία νόησης.³¹

Η μαγεία για τους Mauss και Hubert είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Ανάμεσα στη μαγεία και το δίκαιο, τα ήθη, την οικονομία, την αισθητική ή την γλώσσα υπάρχουν κάποιες αλληλεπιδράσεις. Η μαγεία συγγενεύει μόνο με τη θρησκεία και τις τεχνικές και τις επιστήμες. Έτσι, ξεδιπλώνεται μέσα από τις πολλαπλές πτυχές της μυστικής ζωής και αναμειγνύεται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Τείνει στο συγκεκριμένο, αν αντιθέσει με τη θρησκεία που τείνει στο αφηρημένο, προς τη μεταφυσική και επικεντρώνεται στη δημιουργία ιδεωδών εικόνων. Η μαγεία είναι μια πρακτική τέχνη, καθώς οι μάγοι αξιοποιούσαν την τεχνογνωσία τους, την επιδεξιότητά τους και την επιτηδειότητα των χεριών τους.³²

---

³⁰ Marcel Mauss, Henry Hubert 2003, *ό. π.*, σελ 37-38

³¹ Θ. Παραδέλλης 2003, *ό. π.*, σελ. 14-16

³² Marcel Mauss, Henry Hubert 2003, *ό. π.*, σελ 216

Σύγχρονοι (Charles Stewart)

Για τον Charles Stewart ο προσδιορισμός της μαγείας είναι ένα αυθαίρετο ζήτημα. Την άποψη αυτή υποστηρίζει παρατηρώντας τις εύθραυστες ισορροπίες μεταξύ χριστιανισμού και μαγείας, όπου τα όρια είναι πολύ δύσκολο να χαραχθούν. Στον δυτικό πολιτισμό, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, η έννοια της μαγείας έχει επηρεαστεί και διαμορφωθεί ιστορικά σε μια συγκεκριμένη κατηγορία, με την αντιπαράθεσή της σε κοινωνικά μείζονες δραστηριότητες, όπως η επιστήμη και η θρησκεία. Επεκτείνοντας τον παραπάνω συλλογισμό, θεωρεί ότι κοινωνίες που είναι πολύ μικρές και έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αδυνατούν να δημιουργήσουν ευκρινή πεδία για τις αναλυτικές κατηγορίες της θρησκείας και της επιστήμης και για αυτό το λόγο η μαγεία δεν ανήκει σε μια αντίστοιχη κατηγορία. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι η μαγεία, όπως την αντιλαμβάνεται ο Charles Stewart είναι μια ετεροκαθοριζόμενη έννοια, αφού ετεροπροσδιορίζεται σε σχέση με την επιστήμη και τη θρησκεία. Και συνεχίζει τον προσδιορισμό της μαγείας, δηλώνοντας ότι τις περισσότερες μορφές εκείνοι που καθορίζουν το νόημα της μαγείας ανήκουν είτε στο πεδίο της θρησκείας, είτε στο πεδίο της επιστήμης. Με άλλα λόγια, η μαγεία είναι το πλήθος των πρακτικών, τελετών και αντιλήψεων που δεν αναγνωρίζονται από την θρησκεία και την επιστήμη ως συστατικά στοιχεία αυτών των αναλυτικών κατηγοριών, τι δηλαδή δεν είναι επιστήμη και θρησκεία. Την άποψη αυτή ολοκληρώνει η θέση του ότι η μαγεία είναι *κακή επιστήμη* ή κατώτερη θρησκεία, ένα σύνολο δεισιδαιμονιών και λαθών, άποψη που παραπέμπει στον εξελικτιστή Tylor που θεωρούσε ότι μαγεία είναι «*ψευδο-επιστήμη*». Η αναγνώριση της μαγείας στην σύγχρονη εποχή θεωρεί ότι είναι εύκολη υπόθεση, καθώς τα πεδία της επιστήμης και της θρησκείας είναι ευδιάκριτα και ευρέως διαδεδομένα.³³

Στην ενδελεχή του ανάλυση χρησιμοποιεί ως τόπο έρευνας τον ελλαδικό χώρο, για αυτό τον λόγο η προσέγγιση που θα επιχειρήσω να κάνω παρακάτω θα είναι σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένη από το έργο του. Ο Charles Stewart εξέτασε τη μαγεία και τη θρησκεία από την εποχή της Αρχαίας Ελλάδας και του δωδεκάθεου, εντυπωσιάστηκε πάρα πολύ με τη μελέτη του αντικειμένου και το μελέτησε σε βάθος χρόνου μέχρι και την σύγχρονη ελληνική εποχή.

---

³³ Charles Stewart, 1999, *Μαγεία και Ορθοδοξία*, στο «Αρχαιολογία & Τέχνες, Η Μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα», τεύχος 72, σελ. 8

Τα γλωσσολογικά τεκμήρια έρχονται να αποδείξουν τι αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου και τη σχέση της μαγείας με την Ορθοδοξία στον ελλαδικό χώρο. Η λέξη «*δαίμων*» προέρχεται από το ρήμα «*δαίειν*» που σημαίνει μοιράζω. Στην Ομηρική και Κλασική περίοδο, η λέξη δαίμονας χρησιμοποιούνταν αδιακρίτως ως συνώνυμο της λέξης «*θεός*». Μετά από αρκετά χρόνια, ο η λέξη «*δαίμων*» απέκτησε το νόημα της θεϊκής δύναμης που ερχόταν σε αντίθεση με τη προσωποποιημένη θεότητα, που πήγαζε από τη λέξη «*θεός*». Σε ορισμένες περιπτώσεις στην Κλασική περίοδο, η λέξη «*θεός*» μπορούσε να σημαίνει «*την δύναμη που ελέγχει το πεπρωμένο των ανθρώπων*». Η έννοια ενείχε μέσα της ψήγματα της μοίρας (με την έννοια του πεπρωμένου). Ένας δαίμονας ήταν τόσο ο διανομέας του πεπρωμένου, όσο και το πεπρωμένο το ίδιο. Στα μεσαιωνικά και νέα ελληνικά υπήρξε μια σημασιολογική εξέλιξη της λέξης και η ίδια λέξη σήμαινε μια καταστροφική δύναμη του κακού που ο «*μάγος*» προσπαθεί να ελέγξει και να κατευθύνει³⁴.

Εν αντιθέσει με τους Ολύμπιους θεούς, οι δαίμονες στην αρχαία Ελλάδα δεν τίμονταν από καμία αίρεση ή ναό εντός των τειχών μιας πόλεως. Ούτε αναπαρίσταντο στο μύθο, στο δράμα ή σε αναπαραστάσεις δοχείων ή γλυπτών. Ήταν ένα ανώνυμο, ασαφώς προσδιορισμένο πλήθος υπερφυσικών οντοτήτων.

Ο εκχριστιανισμός του ελληνόγλωσσου κόσμου βοήθησε στην τυποποίηση των δαιμόνων σαν αποκλειστικά κακά πνεύματα που ζουν στον πλανήτη. Οι ήδη πολύπλευρες παραδοσιακές αντιλήψεις που επικρατούσαν για τους δαίμονες επαναπροσανατολίστηκαν από την Ιουδαϊκό-Χριστιανική ιστορία του Σατανά, ο οποίος σε μια πράξη υβριστικής ζήλιας προσπάθησε να τοποθετήσει τον θρόνο του πάνω από το θρόνο του Θεού. Σε αντίποινα, εξοστρακίστηκε από τον παράδεισο μαζί με τους συνωμότες αγγέλους, οι οποίοι μετετράπησαν σε δαίμονες. Οι δαίμονες στον χριστιανικό κόσμο είναι χωρίς καμία αμφιβολία χθόνιες οντότητες που συσχετίζονται με την ύλη, την αμαρτία, την διαφθορά και το σώμα, σε αντίθεση με τις αρετές που πρεσβεύει ο χριστιανισμός.

«*Οι θεοί των ειδωλολατρών είναι δαίμονες*» κήρυτταν οι πρώτοι Πατέρες της Εκκλησίας. Επιπλέον, με τις τελετές του βαπτίσματος και του χρίσματος έδιωχναν τα κακά πνεύματα. Μία από τις κύριες τεχνικές στον ελληνο-χριστιανικό εξορκισμό ήταν η αναγνώριση του ονόματος του δαίμονα. Αν κάποιος μπορεί να ονομάσει κάποιον δαίμονα, τότε δύναται και να τον ελέγξει. Το παραπάνω κατορθώνεται είτε

---

³⁴ Εμμανουήλ Βουτυράς, 1997, «Επιτελεία» στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ. 94.

με λεκτική κακοποίηση του δαίμονα, είτε ψέλλοντας τεράστιες λίστες με ονόματα δαιμόνων με την ελπίδα ότι κάποιο από αυτά να είναι το σωστό.

Ο Χριστιανισμός διδάσκει τον πνευματικό εξευγενισμό ως το μέσο για την υπέρτατη ένωση με τον Κύριο. Ουσιαστικά, αυτό σήμαινε μια διαρκή μάχη με τα επικίνδυνα πάθη και επιθυμίες που απειλούσαν την ηθική τελειότητα. Στη μοναστική παράδοση υπάρχουν πολλαπλές μαρτυρίες για το πώς ο Διάβολος ή οι Δαίμονες προσπαθούσαν να δαμάσουν τους μοναχούς για να ξεστρατίσουν από το μονοπάτι του Θεού. Τα «επτά θανάσιμα αμαρτήματα» που τυποποιήθηκαν από την Καθολική δύση ως επτά, στην Ελληνική ανατολή ο αριθμός τους ήταν άλλοτε επτά και άλλοτε οκτώ και σήμαιναν ότι οι δαίμονες επιτίθονταν σε κάποιον και ο μόνος τρόπος να τους παλέψει ήταν μέσω των χρηστών χριστιανικών ηθών.

Η Ορθόδοξη εκκλησία παρέβλεψε μια τυπική αντίληψη των δαιμόνων, σύμφωνα με την οποία οι βοηθοί του Διαβόλου ήταν κατά βάση άυλοι, αδύναμοι και πολλαπλοί. Αυτό ίσως εξηγεί γιατί η εικονογραφία των δαιμόνων και του Διαβόλου δεν είχε ξεκινήσει πριν τον 7^ο αιώνα μ.Χ..

Στην σύγχρονη Ελλάδα, οι λαογράφοι και οι ανθρωπολόγοι έχουν ξεσκεπάσει ένα ευρύ φάσμα ελληνικών πεποιθήσεων για δαιμονικά υπερφυσικά όντα, όπως οι νεράιδες (επικίνδυνες γυναικείες θεότητες) ή τις γελούδες (δαίμονες που αρπάζουν παιδιά). Μερικές από αυτές τις θεότητες, όπως οι παραπάνω, κατέχουν ονόματα που συνδέονται με τις αρχαιοελληνικές υπερφυσικές οντότητες. Ακόμη και αν δεν ήταν δαίμονες, η Εκκλησία κατάφερε με το πέρασμα των χρόνων να τις δαιμονοποιήσει. Οι δαίμονες, που πλέον απομυθοποιήθηκαν στην σύγχρονη Ελλάδα από τη μοντέρνα επιστήμη, σχηματίζουν μια μεγάλη κατηγορία συγκεντρώνοντας 30 ή περισσότερα διαφορετικά ονομασμένα πνεύματα, που είναι γνωστά γενικά ως ξωτικά, αερικά ή δαιμονικά. Μέσα από την ελληνική παράδοση οι δαίμονες πάντα εξυπηρετούσαν ως μια κατηγοριοποιητική αρχή, που βοηθούσε τους ανθρώπους να χαρτογραφήσουν και να κατανοήσουν το άγνωστο, είτε στο εξωτερικό τους περιβάλλον, είτε στις κάμψεις του ανθρώπινου ψυχισμού.³⁵

---

³⁵ Charles Stewart, 2000. *Demons and Spirits*, στο «Encyclopedia of Greece and the Hellenic Tradition», επιμέλεια G. Speake, London, Fitzroy Dearborn, σελ 467-468.

Λεκτικά ενεργήματα και Κατάρεις

Austin

Ο φιλόσοφος Austin επεχείρησε να καταδείξει ότι η γλωσσική επικοινωνία είναι βασικά μια ομιλητική, σειρά πράξεων και όχι απλώς θεωρητικά συμπεράσματα και περιγραφές. Στην πραγματολογική θεωρία του (πραξιολογία) παρουσιάζει την άποψη ότι η γλώσσα δεν είναι τόσο για να λέμε, όσο για να κάνουμε πράγματα. Στο έργο του “How to do things with words” καταλήγει ότι οι προτάσεις στην γλώσσα είναι πάντοτε δηλωτικές πράξεων, πρακτικές (performative), αφού η διαπιστωτικές (ή λεκτικές) οδηγούν τελικά σε πράξεις.

Γενικότερα, κάθε πράξη ομιλίας (speech act) έχει διττό ρόλο: αποτελεί μια λεκτική ενέργεια αλλά συνιστά και μια λεκτική δράση (μπορεί να είναι διαπίστωση, διαταγή, ερώτηση, προσταγή, απειλή, υπόσχεση, ύβρις κ.α.) που δεν λείπει από καμία γλώσσα. Βασικές μορφές λεκτικής ενέργειας αποτελούν τα είδη προτάσεων, δηλαδή οι κρίσεως, ερωτηματικές και προστακτικές³⁶.

Lyons

Ο Lyons ορίζει τα ομιλιακά ενεργήματα ως εξής:

- α) Προτάσεις κρίσεως: αυτές που δηλώνουν ένα λογικό νόημα και μια ιδιαίτερη στάση προς αυτό, την οποία αποκαλεί επιστημονική δέσμευση.
- β) Ερωτήσεις: προτάσεις που δηλώνουν λογικό νόημα και ταυτόχρονα μια στάση η δέσμευσης.
- γ) Προσταγές – Παρακλήσεις: προτάσεις στις οποίες υπάρχει μια δεοντική δέσμευση του ομιλητή για την αναγκαιότητα ή την επιθυμία του να συμβεί μία ενέργεια³⁷.

Searle

Για τον Searle υπάρχουν πέντε είδη λεκτικών πράξεων:

1. **Βεβαιωτικές / αποφαντικές**: ο ομιλητής αναλαμβάνει την ευθύνη για την αλήθεια του περιεχομένου της πρότασης που εκφωνεί.

---

³⁶ Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 1985, *Εισαγωγή στην Σημασιολογία*, Γραφικές Τέχνες, Αθήνα, σελ. 80-81.

³⁷ Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 1985, *ό. π.*, σελ. 81.

2. **Κατευθυντικές:** ο ομιλητής προσπαθεί να κατευθύνει τον ακροατή να (μην) κάνει κάτι.
3. **Δεσμευτικές:** ο ομιλητής δεσμεύεται μελλοντικά να (μην) κάνει κάτι.
4. **Εκφραστικές:** ο ομιλητής εκφράζει τα συναισθήματά του και τη στάση του.
5. **Διακηρυκτικές:** οι οποίες θεωρείται πως επιφέρουν μια συγκεκριμένη αλλαγή στην τάξη πραγμάτων στο περιβάλλον (τον κόσμο)³⁸.

Brown και Levinson

Οι Brown και Levinson διατύπωσαν την θεωρία της ευγένειας σύμφωνα με την οποία σχεδόν όλες οι λεκτικές πράξεις ενέχουν στοιχεία απειλής για το δικό μας πρόσωπο ή/και εκείνο του/της συνομιλητή/τριας μας (π.χ. αίτημα, παράπονο, κλπ.)³⁹. Οι άνθρωποι διαλέγουν τα γλωσσικά μέσα που πιστεύουν ότι είναι καταλληλότερα για να αποφύγουν ή να μειώσουν την απειλή που ενυπάρχει στις λεκτικές πράξεις.

Κοινωνικές παράμετροι που καθορίζουν τη λεκτική επιλογή:

- η κοινωνική απόσταση ανάμεσα στους/στις συνομιλητές/τριες
- ο βαθμός οικειότητας / φιλικότητας ανάμεσα τους
- το βάρος (βαθμός απειλητικότητας) της συγκεκριμένης πράξης.

Συγκεκριμένες δομές (άμεσες ή έμμεσες) δεν εμπεριέχουν κανένα βαθμό ευγένειας. Αποκτούν χαρακτηριστικά ευγένειας ή και αγένειας μέσα στο συγκεκριμένο καταστασιακό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο χρησιμοποιούνται και έχουν απόλυτη σχέση τόσο με τις προθέσεις του ομιλητή όσο και τις προσδοκίες του ακροατή⁴⁰.

Συμπερασματικά

Οι κατάρες και οι μαγικές λέξεις ή φράσεις (επωδές) ως προτάσεις είναι και αυτές λεκτικά ενεργήματα. Γενικότερα, τα εκφωνήματα επιτελούν πράξεις και οι ομιλητές μπορεί να εννοούν πολύ περισσότερα από αυτά που λένε οι λέξεις που

³⁸ Κανάκης Κώστας, *Λεκτικές Πράξεις*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Searle's%20taxonomy.htm>, 25/4/07.

³⁹ Για περισσότερα Brown & Levinson, 1987, *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge University Press.

⁴⁰ Μαίρη Σηφianού, *Έμμεσος Λόγος και Ευγένεια*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Sociolinguistics/Sifianou%20handout-Indirect%20Speech%20&%20politeness.htm>, 25/4/07.

χρησιμοποιούν⁴¹. Τα λόγια μετατρέπονται σε πράξεις και επιτελούν ένα συγκεκριμένο στόχο. Όποια από τις παραπάνω θεωρίες χρησιμοποιήσουμε, παρατηρούμε ότι οι κατάρες είναι λεκτικά ενεργήματα που θέλουν να επιτύχουν κάτι περισσότερο από αυτό που λένε.

Σύμφωνα με τον Austin οι κατάρες είναι προστακτικές προτάσεις που απειλούν τα υποκείμενα, ενώ για τον Lyons είναι προσταγές, όπου ο ομιλητής δεσμεύεται για την επιθυμία του να συμβεί μια ενέργεια. Για τον Searle οι κατάρες είναι διακηρυκτικές προτάσεις που έχουν ως σκοπό να επιτελέσουν μια αλλαγή στην επικρατούσα τάξη πραγμάτων, ενώ για τους Brown και Levinson σχεδόν όλες οι λεκτικές πράξεις ενέχουν στοιχεία απειλής και ο (μεγάλος) βαθμός απειλητικότητας μιας συγκεκριμένης λεκτικής πράξης την κατατάσσει σε κατάρα. Η γλώσσα πάντα επιτελεί πράξεις και η κατάρα είναι ένα ηχηρό παράδειγμα για το πώς οι λέξεις μπορούν να επιτελέσουν πράξεις, πως δηλαδή μπορούν να διαμορφωθούν σε βλήματα που μπορούν να βλάψουν τα υποκείμενα.

Συνεντεύξεις

Σκοπός της έρευνας που διεξήγαγα είναι η ύπαρξη της μαγείας και η σύνδεσή της με το κοινωνικό φύλο. Σύμφωνα με κάποιες από τις απόψεις που παρουσίασα νωρίτερα η μαγεία με το πέρασμα των χρόνων θα πρέπει σταδιακά να φθίνει, καθώς η επιστήμη και ο εξορθολογισμός που ήρθε από την εποχή του Διαφωτισμού και έπειτα άρχισαν να λύνουν αναπάντητα ερωτηματικά και να απωθούν τα υποκείμενα από την πίστη σε κάθε είδους μαγική τελετουργία. Είδαμε ότι οι άνθρωποι ότι δεν μπορούσαν να το καταλάβουν το ανήγαγαν στην κατηγορία του «μαγικού» και έτσι έλυναν κάθε πρόβλημα που τους παρουσιαζόταν. Σήμερα, πολλά χρόνια μετά την εποχή της Διαφώτισης η μαγεία εξακολουθεί να υπάρχει. Το γεγονός αυτό έχουν καταγράψει ανθρωπολόγοι και λαογράφοι και στην ελληνική κοινωνία με πολλά παραδείγματα. Το παραπάνω συμβαίνει διότι πολλά ερωτήματα εξακολουθούν να μένουν αναπάντητα για την επιστήμη, και για αυτό τον λόγο οι άνθρωποι εξακολουθούν να στρέφονται σε μαγικές τελετές; Είναι άραγε η μαγεία υπάρχει;

---

⁴¹ Jenny Thomas, *Λεκτικές Πράξεις Η Ομιλιακά Ενεργήματα*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Speech%20Acts-J.Thomas.htm>, 25/4/07.

Είναι μια απάτη, ένας τρόπος χειραγώγησης των υποκειμένων και απόκτησης εξουσίας;

Έχοντας ως βάση την παραδοχή ότι η μαγεία υπάρχει και παίζει ακόμα και σήμερα πολύ σημαντικό ρόλο στην ελληνική κοινωνία αποφάσισα να διερευνήσω το πώς συνδέεται με το φύλο. Η έρευνα που έκανα πραγματοποιήθηκε σε ένα μικρό χωριό της Ηπείρου. Η επιλογή του πεδίου έγινε με βάση δύο κριτήρια: 1^ο) Πρόκειται για μια τυπική ελληνορθόδοξη αγροτική κοινωνία όπου είχα εύκολη πρόσβαση και 2^ο) Η παρατήρηση που έκανα κατά την διάρκεια της παραμονής μου εκεί ότι οι γυναίκες εκεί επιδίδονταν αρκετά συχνά σε μαγικές τελετές (ξεματίασμα, κατάρες, μάγια κ.α.). Για τους παραπάνω λόγους πήρα συνέντευξη από 12 γυναίκες για να καταγράψω την πίστη τους σε μαγικές τελετουργίες αλλά και τι είδους μάγια χρησιμοποιούσαν.

Η ηλικία των συνομιλητριών μου είναι ένας σημαντικός παράγοντας που πρέπει να διερευνηθεί. Όλες οι γυναίκες που δέχτηκαν να μου μιλήσουν ήταν άνω των 50 ετών και αυτό γιατί οι νεότερες απαξιούσαν να μιλήσουν για το θέμα, ή δεν είχαν καμία προσωπική εμπειρία να καταθέσουν και ήταν πολύ δύσπιστες πάνω στο θέμα της εργασίας μου. Οι περισσότερες πίστευαν στο κακό μάτι και ήξεραν να ξεματιάσουν αλλά οι γνώσεις τους περί μαγείας σταματούσαν μέχρι εκεί. Οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες από την άλλη, παρουσίαζαν τη μαγεία μέσα από ένα άλλο πρίσμα. Όλες είχαν κάποια προσωπική εμπειρία με το θέμα, ή σε όλες είχε τύχει κάτι σε κάποιο δικό τους άτομο του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος (σύζυγος, παιδιά). Η πραγματικότητα που μου παρουσίαζαν είναι ότι η μαγεία είναι ένα καθημερινό φαινόμενο, που άλλοι το αγνοούν και άλλοι το αναγνωρίζουν και πολλές φορές το χρησιμοποιούν ως μέσο επίτευξης προσωπικών συμφερόντων.

Η αντίληψη που είχαν οι ίδιες για το τι ακριβώς είναι η μαγεία καταγράφεται στην καθημερινή επαφή τους με αυτή. Η μαγεία για αυτές τις γυναίκες είναι η τελετουργία που κάνει κάποιος για να βλάψει ή να ελέγξει κάποιον άλλο γύρω του. Ουσιαστικά, είναι η επιβολή δύναμης πάνω σε ένα άλλο υποκείμενο. Παρακάτω θα παρουσιάσω διάφορες περιπτώσεις γυναικών που ήρθαν σε επαφή με οποιαδήποτε μορφή μαγείας μπορούσα να συλλέξω.

Τα θέματα που πραγματεύονται σχεδόν όλες τις συνεντεύξεις που συνέλεξα μπαίνουν κάτω από τον ίδιο παρονομαστή, τον παρονομαστή της κοινωνίας. Τα άτομα φαίνεται να επιζητούν το πολύτιμο, είτε προσπαθώντας να το αποκτήσουν (κάνοντας μάγια), είτε θέλοντας να το διαφυλάξουν (λύνοντας τα μάγια ή

δημιουργώντας φυλαχτά). Πολύτιμα στοιχεία μέσα στην κοινωνία φαίνεται να είναι ο γάμος, η απόκτηση παιδιών, η διαφύλαξη της οικογένειας και της υγείας και όλα τα παραπάνω διακυβεύονται από την επιθετική μαγεία μέσα από τον κλονισμό της υγείας, τις κακοτυχίες και τον θάνατο. Επιπλέον, υπάρχει και η οπτική της χειραγώγησης των υποκειμένων, κάνοντας μάγια για να δεθεί ο αγαπημένος μαζί τους και η ενόραση, δηλαδή προφητικά όνειρα που προεξοφλούν τα μελλούμενα (ποιον θα παντρευτείς). Τα λεκτικά ενεργήματα επίσης, έχουν ως στόχο να ζημιώσουν τα υποκείμενα, εσκεμμένα και με τρόπο εμφανή, σε αντίθεση με το κακό μάτι που άλλοτε εκούσια και άλλοτε ακούσια προκαλεί μια έντονη δυσφορία στο ματιασμένο.

Θύμα μαγείας

Σύμφωνα με μια πληροφορήτριά μου κάποιος έκανε μάγια σε μια φίλη της:

«Δύο μήνες αφού παντρεύτηκε, η γυναίκα βρήκε στην πόρτα του σπιτιού της λάδι και σκατά ανθρώπου. Μετά από κάμποσο καιρό βρήκε μέσα στην σόμπα της τρία αυγά, χόμα και στάχτη και καρφίτσες. Πάνω σε κάθε αυγό υπήρχε καρφωμένη από μία καρφίτσα. Και οι τρεις καρφίτσες ήταν καρφωμένες σε διαφορετικό σημείο στο κάθε αυγό. Έπειτα από ένα χρονικό διάστημα ανακάλυψε μέσα στη ντουλάπα της ένα καινούργιο φόρεμά της κομμένο με ψαλιδιές. Και αργότερα ανακάλυψε ότι κάποιος έβγαλε όλα τα ρούχα από το μπαούλο της και πήρε μια μαξιλαροθήκη στην οποία έκανε εννέα ψαλιδιές. Μέσα στη μαξιλαροθήκη υπήρχε χόμα, στάχτη, σαπούνι και κομμένα μικρά κομματάκια από την άκρη μιας σκούπας. Επίσης, το βράδυ άκουγε συνέχεια κάποιον έξω από το σπίτι της να φωνάζει το όνομα της και το σπίτι της να τρίξει. Όταν εκείνη έβγαине έξω δεν έβλεπε κανέναν. Η κοπέλα δεν μπορούσε να κοιμηθεί και πήγε στον γιατρό, ο οποίος δεν της βρήκε κάποια πάθηση».

«Της είπα να φωνάζει τον ιερέα του χωριού για να κάνει ένα τρισάγιο και εκείνη τον φώναζε και έκανε τρία ευχέλαια. Μετά τα ευχέλαια η κοπέλα ηρέμησε, μπόρεσε να ξανακοιμηθεί και έκτοτε δεν ξανάκουσε τίποτα τα βράδια...»

Στην παραπάνω συνέντευξη βλέπουμε το πώς η θρησκεία υπερβαίνει τη μαγεία, καθώς η γυναίκα επιζητά την λύση στην εκκλησία μέσα από τα ευχέλαια. Τα πράγματα που χρησιμοποιήθηκαν είναι συγκεκριμένα και τυποποιημένα στην χρήση μαγείας καθότι έχουν αποκτήσει μαγικό συμβολισμό και παρακάτω ορισμένα από αυτά επαναλαμβάνονται καθότι είναι κύρια συστατικά της τελετουργίας. Η πίστη στο Θεό, κατά τη γυναίκα, έσωσε τη φίλη της από μεγάλο κακό, αποδίδοντας στη θρησκεία μία ιδιαίτερη βαρύτητα.

Μάγια για να χάσει το παιδί της

Μια πληροφορήτρια μου αναφέρεται στο πως κάποιος της έκανε μάγια και εκείνη έχασε το παιδί της:

«Μετά από δύο χρόνια γάμου άρχισα να νιώθω έντονη αδιαθεσία και ζαλάδες. Όταν αργότερα έμεινα έγκυος, είχα κάποια προβλήματα και έμεινα σε ακινησία για 4 μήνες για να μην χάσω το παιδί μου. Τελικά, απέβαλα και μετά από λίγο καιρό ανακάλυψα ότι κάποιος είχε βάλει στη ντουλάπα μου λιωμένα πράσινα σαπούνια. Τα έβαλαν για να λιώνω, για να μην κρατήσω το παιδί. Κάποιες γυναίκες που ήξεραν από αυτά μου είπαν να τα πάρω, να τα πετάξω στο ποτάμι και έτσι έκανα και λύθηκαν τα μάγια, γιατί μετά από λίγο καιρό ξαναέμεινα έγκυος και δεν είχα ούτε πρόβλημα, ούτε τίποτα...»

Τα άτομα φαίνονται να είναι ιδιαίτερα τρωτά σε μαγικές τελετές κατά την διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου ή όταν βρίσκονται σε μια οριακή κατάσταση, γεγονός που συμφωνεί απόλυτα με την βιβλιογραφία. Εδώ, η εγκυμονούσα γυναίκα έγινε κατά την ίδια αποδέκτης της μαγείας του ατόμου που ήθελε να την βλάψει, αποδεικνύοντας αυτή την τρωτότητα.

Πως «έκοβαν» την «χρυσή»

Χρυσή είναι η λαϊκή λέξη που χρησιμοποιείται αντικαθιστώντας την επιστημονική έννοια «ίκτηρος». Για να απαλλαγούν από τον ίκτηρο οι άνθρωποι απευθύνονταν σε δύο συγκεκριμένες γυναίκες του χωριού, καθώς μόνο εκείνες κατείχαν τις απαραίτητες γνώσεις. Το όνομα «χρυσή» προήλθε από τα συμπτώματα της ασθένειας, καθώς το δέρμα του πάσχοντος αποκτούσε ένα κίτρινο-χρυσό χρώμα.

Για να επέλθει η ίαση, οι γυναίκες έκαναν τα μάγια τους στη χάση του φεγγαριού. Τότε μόνο κόβονταν η χρυσή, καθώς μαζί με το φεγγάρι χάνονταν και το κακό. Η χρυσή κοβόταν κάτω από την γλώσσα του ασθενούς, κόβοντας μικρά κομματάκια, μικρούς κόκκους, έφευγε η «κιτρινάδα» από τον άνθρωπο. Η χρυσή συνδέεται άμεσα με μαγικές τελετουργίες, καθώς κανείς άλλος δεν γνώριζε πώς να την κόψει και τα ξόρκια που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες δεν ήταν γνωστά σε κανέναν άλλο.

Πως εντοπίζονται και λύνονται τα μάγια

Μια συνομιλήτρια μου, η κυρία «Λίτσα» ανέφερε πως έκαναν μάγια στην κόρη της και την ανιψιά της. Η ίδια εξιστορεί ότι μια άγνωστη ηλικιωμένη γυναίκα από ένα γειτονικό χωριό πέρασε από το σπίτι της (μαζί με την εγγονή της, την οποία εκπαίδευε) την ώρα που η κόρη της έπινε καφέ. Εκείνη πήρε το φλιτζάνι του καφέ

και διαβάζοντας το κατακάθι του εντόπισε ότι της έχουν κάνει μάγια για να την βλάψουν:

«Αχ, μωρή κοπέλα μου σε έχουνε φτιαγμένη. Εγώ δεν είμαι ούτε γύφτισσα, ούτε τσιγγάνα για να σου πω, όπως κάνουν οι γύφτισσες για να πάρουν λεφτά, εγώ δεν θέλω τίποτα αλλά λόγω ότι είσαι ωραίο κοριτσάκι και να έχεις τέτοιο πρόβλημα. Κάποιος σε έδεσε όταν πέθανε η γιαγιά σου. Τα έχουν φτιαγμένα στην γιαγιά σου για να λιώνεις όπως θα λιώνει και ο πεθαμένος, με καρφίτσες την είχαν φτιαγμένη».

Η ηλικιωμένη γυναίκα προσφέρθηκε να λύσει τα μάγια που είχαν κάνει στην κοπέλα και η μητέρα της έκανε οτιδήποτε ήταν απαραίτητο για να σώσει την κόρη της από τα μάγια. Για να λύσει τα μάγια ζήτησε από τη νεαρή κοπέλα, στην οποία θα αναφέρομαι από εδώ και στο εξής ως «Μαρία», ένα σεντόνι και να βάλει ένα αυγό στο νερό, το οποίο το άφησε μέσα στο νερό για οχτώ ημέρες.

«Η γυναίκα επέστρεψε μετά από οχτώ ημέρες ζήτησε το σεντόνι και πρόσταξε τη Μαρία να περάσει πάνω από το σεντόνι τρεις φορές. Μετά ζήτησε από την κοπέλα μου δύο κλωνάκια αλάτι, δύο κλωνάκια ζάχαρη και δύο κλωνάκια καφέ, να τα περάσει από πάνω από το αυγό τρεις φορές. Της είπε να σπάσει το αυγό μέσα στο σεντόνι και να φέρει δύο πιρούνια για να δουν τι είχε μέσα το αυγό, με τι μάγια δηλαδή την έχουν δέσει. Η κοπέλα μου ξαναπέρασε πάνω από το αυγό τρεις φορές. Όταν άνοιξε το τσόφλι είδαμε ότι μέσα στο αυγό υπήρχε μια μικρή κλειδαριά με δύο κλειδιά και μια τούφα με μαλλιά. Η γυναίκα μου ζήτησε μια κουβέρτα για να πάρει μαζί της για να σπάσουν τα μάγια. Αν η κουβέρτα επέστρεφε εκεί που την είχα σήμαινε ότι έσπασαν τα μάγια. Και όντως μετά από μερικές μέρες η κουβέρτα βρέθηκε στην θέση της στον «γοϊκό», (ένα μέρος του σπιτιού με στοιβαγμένες κουβέρτες) ακριβώς όπως την είχαν διπλώσει οι κόρες μου!».

Η κυρία Λίτσα δεν μπορούσε να πιστέψει πως επέστρεψε η κουβέρτα στην θέση της καθώς σε εκείνο το δωμάτιο κοιμόντουσαν οι κόρες της. «Πριν φύγει μου ζήτησε να βάλει κάτω από το μαξιλάρι μου ένα χαρτί και ένα στυλό, για να της τα δώσω όταν θα επιστρέψει».

«Μετά από οχτώ μέρες η γυναίκα επέστρεψε, πήρε το χαρτί και το πέρασε πάνω από φωτιά. Πάνω στο χαρτί γράφτηκαν τρία ονόματα από άτομα της οικογένειας, δύο γυναικών και ενός άνδρα και στο πάνω μέρος του χαρτιού υπήρχε ζωγραφισμένο ένα φέρετρο με δύο λαμπάδες στο πάνω μέρος και μια λαμπάδα στο μέρος των ποδιών. Και η γυναίκα μου είπε ότι τα μάγια δέθηκαν για να πεθάνουν από «παλιαρρώστια» (καρκίνο).

«Για να λυθούν τα μάγια έπρεπε να πάω σε ένα μέρος στο νεκροταφείο που μου είπε και να αφήσω πέντε κιλά λάδι, τρία κιλά ζάχαρη και ένα κιλό καφέ. Είπε ότι θα ακούσω πατήματα γύρω μου αλλά δεν έπρεπε να κοιτάζω πίσω για πολλή ώρα. Άφησα τα πράγματα στην είσοδο του νεκροταφείου και όταν ξεμάκρυνα μέχρι τη γωνία, κοίταξα πίσω να δει τα πράγματα, όπως μου είχε πει η γυναίκα να κάνω. Στο μέρος που είχα βάλει τα πράγματα είχε ανάψει φωτιά, όπως μου είχε πει η γυναίκα και εγώ έτρεξα φοβισμένη σπίτι χωρίς να μιλήσω σε κανέναν για το περιστατικό». (Στον άνδρα της δεν είπα τίποτα, καθώς εκείνος ήταν ιδιαίτερα δύσπιστος σε τέτοια ζητήματα). «Η γυναίκα μου είπε ότι τα μάγια λύθηκαν και η κόρη της θα αρραβωνιαστεί μέσα σε τέσσερις μήνες, όπως και έγινε, δεν ζήτησε καθόλου χρήματα αλλά μου είπε ότι θα ξαναπεράσει μετά από τέσσερις μήνες για να δει την έκβαση των γεγονότων και αν θέλω, θα μπορούσα να της δώσω λεφτά, αν ήμουν ευχαριστημένη με το πώς έλυσε τα

μάγια. Τελικά η γυναίκα δεν ξαναπέρασε, αν και η μητέρα της Μαρίας ήταν διατεθειμένη να της δώσει ένα αρκετά μεγάλο ποσό. «Μόνο ένα κέρμα μου πήρε για να «πιαστούν» τα μάγια», τελειώνει.

Παράλληλα, η ανιψιά της κυρίας Λίτσας ήταν πολλές μέρες αδιάθετη, την πονούσε η κοιλιά της και «νόμιζε ότι θα πεθάνει όταν την έπιανε ο πόνος». «*Η «Ντίνα» είχε αδυνατίσει και ήταν στο κρεβάτι για πολλές ημέρες*». Η λύση βρέθηκε στο πρόσωπο της ίδιας ηλικιωμένης γυναίκας, καθώς η μητέρα της κοπέλας θεωρούσε ότι έκαναν μάγια στην κοπέλα, αφού είχαν κλαπεί εσώρουχα της κοπέλας από το σύρμα αλλά και από το συρτάρι της.

«Η γυναίκα μου έδωσε ένα δοχείο με νερό, το οποίο το έφτιαχνε η ίδια και δεν ήξερα τι είχε βάλει μέσα. Με το νερό αυτό «σαράντισα» (έβρεξαν τρεις φορές στο πάνω μέρος του σώματος) τη Ντίνα. Και έτσι την έσωσα την κοπέλα μου που «έλιωνε». Σε λίγες μέρες πάχυνε και ήταν όπως πριν».

Εδώ, παρατηρούμε τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

1. Τα μάγια εντοπίζονται μέσα από την καφεμαντεία, μέσω δηλαδή μιας άλλης μαγικής τελετουργίας.
2. Οι τσιγγάνες συνδέονται άμεσα με τη χρήση μαγείας και για αυτό το λόγο θεωρούνται ότι είναι μακριά από το μονοπάτι του Θεού.
3. Σύνδεση του «αιρού» χώρου του κοιμητηρίου με το λύσιμο της μαγείας (η θρησκεία υπερβαίνει τη μαγεία).
4. Απουσία του συζύγου από τα περιστατικά (ερήμην του) και από οποιαδήποτε μορφή μαγείας, γενικότερα.
5. Οικονομική συναλλαγή της κα Λίτσας με την γυναίκα που έλυσε τα μάγια («για να πιαστούν τα μάγια»).
6. Τα εσώρουχα της κοπέλας, που συμβολίζουν την σεξουαλικότητά της, κατέχουν ιδιαίτερη σημασία και η κλοπή τους υποδηλώνει φθόνο καθώς είναι ένα ιδιαίτερα προσωπικό αντικείμενο, το οποίο με μαγικές τελετές μπορεί να βλάψει το υποκείμενο.

Πώς να μάθεις ποιον θα παντρευτείς

Για να δεις στον ύπνο σου ποιον θα παντρευτείς υπήρχαν διάφοροι τρόποι:

1. Όταν πήγαινες σε έναν γάμο, έπαιρνες μερικά από τα κουφέτα που ήταν στο τραπέζι που τοποθετούσε ο ιερέας το Ευαγγέλιο. Το ίδιο βράδυ,

τοποθετούσες τα κουφέτα κάτω από το μαξιλάρι σου και στον ύπνο σου έβλεπες ποιον άνδρα θα παντρευτείς.

2. Την παραμονή των Αγίων Θεοδώρων πήγαιναν στην εκκλησία και έπαιρναν από τρία πιάτα σιτάρι που ήταν βρασμένο και το τοποθετούσαν κάτω από το μαξιλάρι τους.
3. Την Πρωταπριλιά, τα νεαρά ανύπανδρα κορίτσια έβγαιναν έξω τη νύχτα και πήγαιναν σε ένα δέντρο, την «γκορτσιά» (αγριαχλαδιά) και κρεμούσαν την ζώνη τους. Με αυτό τον τρόπο το βράδυ θα ονειρευόντουσαν ποιον θα παντρευτούν.
4. Την Καθαρά Δευτέρα, οι κοπέλες δεν έτρωγαν τίποτα όλη την ημέρα. Όταν έπεφτε η νύχτα και πύκνωνε το σκοτάδι, ανακάτευαν μια κουταλιά αλεύρι με μια κουταλιά αλάτι, το ζύμωναν και έκαναν μια μικρή κουλούρα, την οποία έψηναν και έτρωγαν. Η αλμυρή αυτή κουλούρα προκαλούσε δίψα στις κοπέλες, οι οποίες επρόκειτο να δουν στον ύπνο τους ποιος πρόκειται να τις ξεδιψάσει, δηλαδή ποιον θα παντρευτούν.
5. Επίσης, την Καθαρά Δευτέρα τα κορίτσια έπλεναν τα πιάτα και τα σκούπιζαν με τα «πατσιαμούρια» (πατσαβούρια), τα οποία έπαιρναν και έβαζαν κάτω από το μαξιλάρι. Αυτός που θα πήγαινε το βράδυ στο όνειρο τους να πάρει τα πατσαβούρια θα ήταν και ο μελλοντικός τους σύντροφος.

Πώς να δέσεις αυτόν που επιθυμείς

Για να δέσει ένας μια γυναίκα το άτομο που επιθυμούσε υπήρχαν τρεις τρόποι για να το κατορθώσει:

1. Παίρνοντας ένα δίχτυ ψαρά που να είχε χρησιμοποιηθεί στη θάλασσα, έβγαινε έξω με το πρώτο αστέρι (αλλά έπρεπε να είναι οπωσδήποτε το πρώτο αστέρι) και έκανε εννέα κόμπους στα δίχτυα. Μαζί με κάθε κόμπο το άτομο επαναλάμβανε την ίδια φράση «όπως δένω τον κόμπο, έτσι να δεθεί και ο (π.χ.) Γιώργος μαζί μου για όλη του τη ζωή».
2. Βγαίνοντας έξω τη νύχτα με πανσέληνο (μόνο όταν ήταν πανσέληνος), έπαιρναν ένα εσώρουχο και το πετούσαν προς τα πίσω, χωρίς να το κοιτάνε ή να δουν που θα πάει. Τότε έκαναν μια ευχή π.χ. «να παντρευτώ τον Γιώργο» και γυρνούσαν αμέσως στο σπίτι τους.

3. Πηγαίνοντας σε ένα σταυροδρόμι και πετώντας σε κάθε έναν από τους δρόμους από ένα ξυλαράκι, επαναλάμβαναν την ίδια ευχή «να παντρευτώ το τάδε αγόρι».

Εδώ μέσα από αυτήν τη μορφή μαγείας, το «δέσιμο» του άνδρα, διαφαίνεται το πόσο αδύναμη είναι μια γυναίκα μπροστά σε έναν άνδρα και πως προσπαθεί η ίδια με έμμεσο τρόπο να κατορθώσει την επιτυχία τους. Οι κοπέλες που επιδίδονται σε αυτού του είδους τις μαγικές τελετές, οι οποίες σήμερα στα αυτιά των ανθρώπων των αστικών κέντρων ίσως φαντάζουν αστείες, για να διεκδικήσουν έναν άνδρα, καθότι η κοινωνική τους θέση δεν τους επιτρέπει την άμεση προσέγγιση. Οι γυναίκες αυτές βρίσκονται στο πρώιμο στάδιο δημιουργίας της οικογένειας, που θέλω να σημειώσω ότι αποτελεί σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής και η απόκτηση ενός σωστού συντρόφου, συζύγου και πατέρα αξιολογείται πολύ σημαντική, για αυτό τον λόγο δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας τυχαίας διαδικασίας, εφόσον μπορούν τα μάγια να δρομολογήσουν μια γόνιμη κατάσταση, που να ευνοεί τις προθέσεις τους.

Λύνοντας τα μάγια των διαβόλων

Ο διάβολος υπήρξε μια πολύ σημαντική έννοια όχι απλά επειδή εξηγούσε το κακό, αλλά και επειδή ήταν μέρος του δυαδικού κόσμου που χαρακτηρίζει τη χριστιανική σκέψη. Η πεποίθηση ότι ο Θεός και ο Διάβολος αποτελούν τα δύο άκρα του Καλού και του Κακού είναι ευρέως διαδεδομένη κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο⁴². Οι μονοθεϊστικές θρησκείες διαιρούν ξεκάθαρα τις δυνάμεις του καλού και του κακού σε δύο στρατόπεδα, σε δύο εν διαμέτρου αντίθετους κόσμους. Έτσι, στον Χριστιανισμό ο Θεός εκπροσωπεί το Καλό με τους αγγέλους και ο Διάβολος το Κακό με τους διαβόλους. Το παραπάνω έχει ως συνέπεια οι σημερινοί θρησκευόμενοι χριστιανοί να θεωρούν ότι η μαγεία συνδέεται άρρηκτα με τον Διάβολο (αλλιώς γνωστό ως Σατανά, Εωσφόρο) και με τους υποτακτικούς του, δηλαδή με το Κακό⁴³.

Έτσι, στο χωριό αυτό, εκτός από το κακό μάτι και τα μάγια των ανθρώπων υπάρχουν και οι διάβολοι, πνεύματα του κακού που ανήκουν στη σφαίρα του

---

⁴² Sonya Lipsett - Rivera, 2002, «The Devil in Mexican Popular Culture», in *The Americas*, 59:2, p.203

⁴³ Εμμανουήλ Βουτυράς, 1997, «Επιτελεία» στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ. 94.

«υπερφυσικού»⁴⁴, τα οποία «λοχεύουν» (παραμονεύουν, κατά την τοπική ερμηνεία) για να κάνουν κακό στους ανθρώπους, παίζοντας μαζί τους. Ένας διάβολος μπορεί να πάρει τη μορφή οποιουδήποτε έμψυχου ή άψυχου αντικειμένου, ακόμη και τη μορφή ανθρώπου. Οι διάβολοι μπορούν να υιοθετήσουν τη μορφή οποιουδήποτε ζώου, αλλά όταν παίρνουν την μορφή της γάτας εκείνη έχει πάντα μαύρο χρώμα. Οι διάβολοι είναι πολύ επικίνδυνοι και όλοι οι κάτοικοι του χωριού τους φοβόντουσαν. Όταν κάποιος αντιληφθεί την παρουσία ενός διαβόλου δεν πρέπει να μιλήσει καθώς ο διάβολος μπορεί να του κλέψει την φωνή.

Μια ηλικιωμένη συνομιλήτρια μου παραθέτει ένα περιστατικό που συνέβη στην εφηβεία της πριν από αρκετά χρόνια:

«Ένας διάβολος μεταμορφωμένος σε μαύρη γάτα μου επιτέθηκε και με χτύπησε στο πόδι μου. Από εκείνη την μέρα και έπειτα κούτσαινα και δεν μπορούσα να πατήσω το πόδι μου. Η μητέρα μου με πήγε σε μια γηραιή γυναίκα του χωριού που ήξερε να λύνει τα μάγια των διαβόλων. Η γυναίκα εκείνη πήρε να κουβά γεμάτο με νερό μέσα στον οποίο είχε ένα σταυρό. Τοποθέτησε τον σταυρό στο πόδι μου και έλεγε ένα ζόρκι που δεν θυμάμαι. Έπειτα έπλυνε το πόδι με λίγο από το νερό και τοποθέτησε το υπόλοιπο νερό μέσα σε ένα δοχείο. Μου έδωσε το δοχείο και μου είπε να νίβω το πρόσωπό μου με αυτό το νερό κάθε μέρα, με μια συγκεκριμένη φορά... έτσι... (Η κοπέλα έπρεπε να πλένει το πρόσωπό της με φορά από κάτω προς τα πάνω, έπρεπε δηλαδή να πλένει το σαγόني της και να συνεχίσει έτσι μέχρι και το μέτωπό της και ποτέ από το μέτωπό της προς τα κάτω) Μέχρι να τελειώσει το νερό που υπήρχε στο δοχείο. Και έτσι μου πέρασε.

Παρόλα αυτά, η γυναίκα αυτή ακόμη και σήμερα πλένει το πρόσωπό της πάντα με φορά από κάτω προς τα πάνω. Η θεραπεία αποδείχτηκε σωτήρια για την κοπέλα, καθώς από την επόμενη μέρα ο πόνος εξαφανίστηκε και δεν επανεμφανίστηκε ποτέ. Μια ερμηνεία που δόθηκε από την ίδια είναι ότι πλένοντας το πρόσωπο της με αυτό τον τρόπο κρατούσε τα μάτια της ανοιχτά και έτσι δεν μπορούσαν να την βλάψουν οι «διαόλοι».

Το κακό μάτι

Το μάτιασμα είναι η πίστη στην κακοποιό δύναμη του βλέμματος, όταν ένας άνθρωπος έχει την ικανότητα να βλάψει με την όραση προκαλώντας την έντονη αδιαθεσία, ασθένεια ή ακόμη και θάνατο σε ανθρώπους, ζώα και πράγματα (όταν αυτά χάνονται ή καταστρέφονται)⁴⁵. Η άποψη των R.&E. Blum που έκαναν την

⁴⁴ Για περισσότερα για τον όρο «υπερφυσικό» βλέπε Κάρολος Στιούαρτ, 1986, «Ηγεμονία ή ορθολογισμός; Η θέση του υπερφυσικού στην Ελλάδα» στο *Ναζιακά* III, 2, σελ 3-10.

⁴⁵ Βέικου Χριστίνα, 1998, *Κακό Μάτι*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 71

επιτόπια έρευνά τους την περιοχή της Αττικής είναι ότι το *κακό μάτι* είναι το όπλο των φτωχών που επιβουλεύονται τους πλούσιους⁴⁶.

Η πρώτη ανθρωπολογική δουλειά για το *Κακό Μάτι* έγινε σχετικά νωρίς από την M. M. Hardie στη δυτική Μακεδονία. Η δουλειά αυτή δημοσιεύτηκε το 1923 στο *Journal of the Royal Anthropological Institute* (το μετέπειτα γνωστό περιοδικό *Man*) στην οποία περιγράφεται η θεραπευτική τελετουργία του ξεματιάσματος από τις επωδές που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες⁴⁷.

Στην πρόσφατη μελέτη της Χρ. Βέικου για το κακό μάτι, το φαινόμενο παρουσιάζεται σαν βασικό πολιτισμικό μόρφωμα, που σηματοδοτεί όχι μόνο τις αξίες της κοινότητας του Νέου Κάστρου που ερευνά η συγγραφέας, αλλά και στη συνοχή, τις ρήξεις και τη διαπραγμάτευση της ταυτότητας μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως εκφράζεται μέσα από σωματοποιημένες αντιλήψεις και πρακτικές. Ένας άνδρας ή μια γυναίκα μπορεί να ματιάσει εκούσια ή ακούσια. Σε ορισμένες κοινωνίες μάλιστα υπάρχει αυτή η λεξιλογική διάκριση⁴⁸.

Ο J.Campbell στην εθνογραφική του μελέτη στους Σαρακατσάνους το 1964 καταδεικνύει ότι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο πάνω στο οποίο στηρίζεται το θρησκευτικό φρόνημα και η ηθική είναι ο φθόνος, ο οποίος ανάγεται στο Διάβολο. Συνεπώς, πιο πολύ κινδυνεύουν από το *κακό μάτι* ζηλευτά πράγματα, σπουδαία για το κοινωνικό γόητρο μιας οικογένειας. Μέσω του ανταγωνισμού για το κοινωνικό αυτό γόητρο δημιουργούνται σχέσεις φθόνου ανάμεσα στα υποκείμενα που εξωτερικεύονται με το *κακό μάτι* που ζημιώνει τους ανθρώπους και τους απομακρύνει από τον Θεό⁴⁹.

Αυτό συμβαίνει διότι το κακό μάτι βλάπτει κάθε τι πολύτιμο σε όλες τις κοινωνίες και η έννοια του πολύτιμου καθώς και το τι ακριβώς είναι πολύτιμο σε όλες τις κοινωνίες διαφέρει ανάλογα τα κοινωνικά συμφραζόμενα. Ο κάθε άνθρωπος σε κάθε κοινωνία φοβάται κάτι διαφορετικό, εξαιτίας της διαφορετικότητας της έννοιας του πολύτιμου. Και οι ίδιοι οι φόβοι εξάλλου σύμφωνα με το Mauss είναι κοινωνικές κατασκευές. Επανερχόμενος στο παράδειγμα των Σαρακατσάνων, τα ζώα εκεί παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο και συχνά πέφτουν θύμα του κακού ματιού, είτε

---

⁴⁶ R. & E. Blum, 1965, *Health and Healing in Rural Greece. A study of three communities*, Stanford U.P., Stanford California, σελ. 165

⁴⁷ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 82

⁴⁸ Βλέπε εθνογραφική ανάλυση του cutileiro σε μια αγροτική κοινωνία της Πορτογαλίας: Cutileiro, J. 1971, *A Portuguese Rural Societe*, Oxford)

⁴⁹ Campbell J.K., 1964, *Honour, Family and Patronage*, Oxford University Press, New York & Oxford, σελ. 338-340.

όταν κάποιος τα θαυμάζει, είτε λόγω φθόνου. Πολύ σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι μια γυναίκα μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τα ζώα κατά την διάρκεια της εμμηνόρρυσιας, επειδή τότε θεωρείται ότι είναι μολυσμένη⁵⁰. Ενώ στο Νέο Κάστρο, που υπήρξε το πεδίο έρευνας της Χριστίνας Βέικου, η βάση της οικονομίας είναι τα σταφύλια και η αγροτική παραγωγή και το κακό μάτι μπορεί να ξεράνει κλήματα και δέντρα⁵¹. Γενικότερα, το μάτιασμα μπορεί να προσβάλλει το σώμα, την περιουσία, την ατομική και κοινωνική υπόσταση αυτού που ματιάζεται⁵².

Η πίστη στο *κακό μάτι* απαντάται σε ολόκληρο τον Ινδοευρωπαϊκό και Σημιτικό κόσμο της Μεσογειακής λεκάνης. Στις κοινωνίες που τα άτομα πιστεύουν στις οικουμενικές θρησκείες του Μεσογειακού χώρου (Χριστιανισμός, Μωαμεθανισμός, Ιουδαϊσμός) επικρατεί η άποψη ότι η επίδραση του κακού μεταδίδεται κυρίως μέσω του βλέμματος, που αποτελεί ίσως την κυρίαρχη επαφή στις διαπροσωπικές σχέσεις. «Τα μεταφορικά σχήματα, με τα οποία οι κοινωνίες αυτές προσωποποιούν την δύναμη του *κακού ματιού*, συγκροτούν ένα θεσμοποιημένο, πολιτισμικό και ψυχολογικό ιδίωμα, το σύνδρομο ματιάσματος-ξεματιάσματος που «εξηγεί» την οικειοποίηση και την σωματοποίηση της απρόσμενης και ανεξήγητης δυστυχίας»⁵³.

Ο Dundes θεωρεί ότι οι πεποιθήσεις των ανθρώπων για το κακό μάτι συναρτώνται από τη στοιχειώδη διάκριση υγρού-ξηρού, η οποία εξισώνεται με την διχοτόμηση ζωής-θανάτου. Ο ίδιος προβάλλει διάφορα περιστατικά για να αποδείξει ότι το μάτιασμα είναι απόρροια της καταστροφής της φυσιολογικής ή συμβολικής ισορροπίας των ζωτικών υγρών από τον ματιαστή, η οποία επανέρχεται μετά τις τελετουργίες⁵⁴.

Η Βασιλική Χρυσανθοπούλου μελετώντας τους Έλληνες μετανάστες (από το Καστελόριζο) και τους επιγόνους τους στην πόλη Περθ (Perth) της Αυστραλίας παρατήρησε ότι το κακό μάτι αποτελεί μια συγκαλυμμένη κοινωνική ασθένεια, που χτυπάει τα άτομα κατά την διάρκεια της μετάβασης από μία κατάσταση σε μία άλλη, όπως για παράδειγμα τα νιόπαντρα ζευγάρια και τις λεχώνες. Ο ξεματιαστής σε αυτή

---

⁵⁰ Campbell J.K., 1964, *ό. π.*, σελ. 31.

⁵¹ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ 144.

⁵² Βέικου Χριστίνα, 1999, «Τα λόγια δεν φτάνουν. Θέλει και πράξη για να πιάσει ο λόγος»: Τελετουργικός λόγος και συμβολική μετατόπιση στο ξεματίασμα, στο *Αρχαιολογία και Τέχνες, Η μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα*, τεύχος 72, Σεπτέμβριος, σελ 14.

⁵³ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 65, 68-69.

⁵⁴ Dundes, A. 1981, "Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semetic Worldview", στο *The Evil Eye: A Folklore Casebook*, επιμ. Dundes A, New York & London, σελ. 257-312.

την περίπτωση βοηθάει τα άτομα να επανενταχθούν στη κοινωνία. Η συχνή περιοδικότητα που απαντάται το κακό μάτι αποτελεί ένδειξη της ανταγωνιστικότητας των Cazzies (όπως αυτοαποκαλούνται), η οποία και τους χαρακτηρίζει ως υποκείμενα⁵⁵.

Για την Βέικου, το κακό μάτι είναι μια σχεδόν αυτόματη κοινωνική αντίδραση σε οποιονδήποτε δρα ανεξέλεγκτα, ασυνείδητα ή συνειδητά, παραγκωνίζοντας την κοινωνική ομοιομορφία και συμβατικότητα. Το κακό μάτι δηλαδή παρουσιάζεται σαν μια μορφή κοινωνικού ελέγχου σε οτιδήποτε παρουσιάζεται ως παρείσακτο και καινοτόμο. Η διαφορετικότητα και η επιδεικτική κατανάλωση πλούτου προκαλεί την επιθετικότητα και τον φθόνο της κοινωνίας με τη μορφή του κακού ματιού. «Στην ελληνική κοινωνία ιδιαίτερα, η αναφορά στο μάτιασμα ως την πιθανότερη αιτία μιας ξαφνικής και αναίτιας, προσωπικής και σωματικής κυρίως, διαταραχής αποτελεί έκφραση ενός ηθικού/αξιολογικού συστήματος που συνδέει το άτομο με το κοινωνικό σύνολο και ερμηνεύει την αλληλεπίδραση προσωπικών αντιλήψεων και κοινωνικών σχέσεων»⁵⁶.

Στη διαδικασία του ξεματιάσματος υπάρχουν κάποιες διακριτές ιδιότητες που αποδίδονται στον ματιαστή-δύναμη- στον ματιασμένο-κίνδυνος και στον ξεματιαστή-μεσολάβηση. Το παραπάνω τρίπτυχο δύναμης – κινδύνου - μεσολάβησης διαμορφώνει τα όρια του υποκειμένου, την προσωπική του ακεραιότητα και την κοινωνική συνοχή από το άλλο⁵⁷.

Επίσης, είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι, οι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν το κακό μάτι αποκλειστικά στη δύναμη που έχουν τα μάτια. Το ίδιο το άτομο μπορούσε να βλάψει τον εαυτό του καθώς με την δύναμη των ματιών του αυτοματιάζοταν. Ενώ στις σύγχρονες περιπτώσεις το κακό μάτι φαίνεται να προέρχεται από ένα άλλο μέρος του εαυτού⁵⁸.

Η γνωστότερη εν χρήσει θεραπευτική ευχή της ορθόδοξης εκκλησίας για το μάτιασμα είναι η ευχή του Άγιου Κυπριανού, ενώ μέσα στο *Μικρόν Ευχολόγιον*, περιλαμβάνεται μια «ευχήν περιστατικήν επί βασκανίαν». Αυτές οι ευχές εκφέρονται

---

⁵⁵ Χρυσανθοπούλου-Farrington Βασιλική, 1999, «Το κακό μάτι στους Έλληνες της Αυστραλίας: Ταυτότητα, Συνέχεια, Νεοτερικότητα.» στο *Αρχαιολογία & Τέχνες, Η Μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα*, τεύχος 72, σελ. 22-30.

⁵⁶ Βέικου Χριστίνα, 1999, *ό. π.*, σελ. 14.

⁵⁷ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 239-250.

⁵⁸ Charles Stewart, 1999, Βιβλιοκρισία για το βιβλίο: Χριστίνα Βέικου, *Κακό Μάτι. Η κοινωνική Κατασκευή της Οπτικής Επικοινωνίας*. Αθήνα 1998, στο *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', 21:71-72, σελ. 237.

με συγκεκριμένο τελετουργικό τρόπο από τους ιερείς σε όσους δεν περιορίζονται στις λαϊκές τελετές ξεματιάσματος ή τις θεωρούν ανεπαρκείς, είτε θέλουν να αποφύγουν την αμαρτία να καταφύγουν σε λαϊκές τελετές, εφ' όσον υπάρχει η ευχή περί βασκανίας⁵⁹.

Το ρήμα *βασκαίνω* προέρχεται από το αρχικό ρήμα θρακικής ή ιλλυρικής προέλευσης «*βάσκαω*» που σημαίνει «*χάσκω, χαίνω, φλυαρώ, κακολογώ*» και έχει την κοινή ρίζα <FAS-> με τις λατινικές λέξεις *fascinum* (=βασκανία, γοητεία αλλά και ανδρικό γεννητικό όργανο) και *fascino* (=γοητεύω, βασκαίνω). Βασκάνος θεωρείται ο «κακόλογος, υβριστής, κακόβουλος, φθονερός, διαβολεύς, γόης δια μαγείας ή κακού οφθαλμού»⁶⁰.

Παρακάτω θα εστιάσω στους τρόπους προφύλαξης από το κακό μάτι αλλά και στον τρόπο ξεματιάσματος που κατέγραψα στις συνεντεύξεις:

Για να μην μπορέσει κάποιος να ματιάσει ένα παιδί η μητέρα του του έβαζε διάφορα φυλαχτά ή περνούσε το παιδί της τρεις φορές κάτω από την «*χάβδα*⁶¹» της. Εναλλακτικός τρόπος προφύλαξης ήταν η γάνα. Η μητέρα έπαιρνε γάνα από το τηγάνι ή οποιοδήποτε άλλο μαγειρικό σκεύος, ή ένα κάρβουνο και έβαφε το ελαφρώς σε ένα οποιοδήποτε σημείο το πρόσωπο των παιδιών «*για να μην παίρνουνε από μάτι*». Αυτό γινόταν διότι όταν το παιδί ήταν βρώμικο από την γάνα, δεν μπορούσε κάποιος να θαυμάσει την ομορφιά του και για αυτό το λόγο δεν μπορούσε να το ματιάσει. Η κοινή πεποίθηση που επικρατούσε στο χωριό είναι ότι ματιάζουν όσοι έχουν μαύρα μάτια και πιο πολύ οι γριές, γιατί εκείνες ήξεραν πώς να ματιάσουν.

«...Όταν όμως τα παιδιά της ματιάζονταν και η μητέρα μου ήξερε ποιος τα έχει ματιάσει, τότε του ζητούσε να τα φτύσει τρεις φορές. Αν ο άνθρωπος εκείνος ήταν ιδιότροπος και δεν τα έφτυνε, τότε η μάνα μου πήγαινε από πίσω του και όταν έφευγε έπαιρνε ένα μικρό κομμάτι χώμα από την πατημασιά του, το διέλυε σε λίγο νερό και το έδινε στο παιδί να το πει...»

Εναλλακτικός τρόπος ίασης από το κακό μάτι, ήταν η εκκλησία. Ο ματιασμένος έπρεπε να κάνει τρεις φορές τον γύρο της εκκλησίας και σε κάθε γωνία έπρεπε να πετάει από μια πέτρα για να διώξει το κακό από πάνω του. Έπειτα έπρεπε να μπει στην εκκλησία για να του διαβάσει μερικές ευχές ο παπάς.

⁵⁹ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 64-65.

⁶⁰ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 52.

⁶¹ «*χάβδα*» ονομάζεται το άνοιγμα των ποδιών.

Μια πληροφορήτριά μου εξιστορεί ένα γεγονός που αποδίδει σε κακό μάτι. Η άκληρη γειτόνισσα της (λόγω ζήλιας σύμφωνα με την ίδια) συνήθιζε να ματιάζει τον αδερφό της συνέχεια.

«...Μια φορά, το μάτι ήταν τόσο έντονο που το παιδί έπεσε σε κόμα και η μάνα μου φοβήθηκε ότι θα πεθάνει. Ο αδερφός μου ήταν μόλις τριών χρονών και οι γονείς μου δεν είχαν προλάβει να τον βαπτίσουν. Η μάνα μου από τον φόβο της να μην πεθάνει το παιδί της αβάπτιστο φώναζε τον παπά να το βαπτίσει. Και όταν τελείωσε η βάφτιση το παιδί έκλαψε και φώναζε «μάννα!» ...»

Παραθέτει επίσης ένα δεύτερο περιστατικό για να δείξει την ισχύ που είχε το κακό μάτι. Ο πατέρας της είχε ένα όμορφο και ήσυχο άλογο, όταν κάποιος συγχωριανός το είδε και το ζήλεψε (φέρεται να είπε: «Ου, τι άλογο είναι αυτό! Πωπω! Τι ήσυχο άλογο! Δεν έχω δει τέτοιο άλογο»), το άλογο την ίδια μέρα πέθανε (Το παραπάνω παράδειγμα μας παραθέτει και ο Campbell στην εθνογραφική δουλειά που έκανε για τους Σαρακατσάνους).

Το ξεμάτιασμα γινόταν και με το λάδι. Όταν ένα πρόσωπο ήταν ματιασμένο, η γυναίκα έπαιρνε ένα φλιτζάνι με νερό, έβαζε στο δάχτυλό της λάδι, σταύρωνε το πρόσωπο του ατόμου που ξεμάτιαζε και έριχνε μια σταγόνα λάδι μέσα στο φλιτζάνι. Η διαδικασία αυτή γινόταν τρεις φορές. Κάθε φορά που έκανε τον σταυρό και έριχνε την σταγόνα στο φλιτζάνι έλεγε τα εξής λόγια:

*«Έλα Χριστέ και Παναγιά και το αερικό
και κάνε καλά τον Γιόργο».*

Εναλλακτικά χρησιμοποιούνταν και το εξής «ξόρκι», όπως το χαρακτηρίζει η ίδια η πηγή μου:

*«Στους λόγγους, στ' αγκάθια, στο βουνό,
το κακό μάτι κοντά του / της
και η Παναγιά μαζί σου».*

Όταν κάποιος είναι ματιασμένος το λάδι διαλύεται εντελώς πάνω στο νερό, δεν φαίνεται καθόλου να υπάρχει λάδι. Αν δεν είναι ματιασμένος κάποιος, το λάδι παραμένει όπως ήταν, σταγόνα-σταγόνα.

Φυλαχτό για την προστασία της νύφης από τα μάγια

Επειδή η νύφη θεωρείται ότι είναι ευάλωτη στα μάγια κατά την διάρκεια του γάμου της και πιο συγκεκριμένα την ώρα που πίνει το κρασί επιστρατεύονται διάφορα φυλαχτά για να αποτρέψουν την χρήση μαγείας πάνω στη γυναίκα. Για τον παραπάνω λόγο, τοποθετούν στην γυναίκα ένα δίχτυ γύρω από τη μέση της και βάζουν πάνω του ένα καινούργιο κλειδί. Από πάνω η γυναίκα βάζει το νυφικό, το οποίο είναι γεμάτο καρφίτσες περιμετρικά για να την προστατεύουν.

Κατάρες

Οι κατάρες λέγονται από γυναίκες και όχι από όλες τις γυναίκες αλλά μόνο από τις γηραιές, το δικαίωμα αυτό αποκτάται με το πέρασμα του χρόνου. Τι είναι αυτό όμως που καθορίζει το γήρας; Ποια είναι εκείνα τα διακριτά γνωρίσματα που θα χαρακτηρίσουν μια γυναίκα «βάβω»; Τα χαρακτηριστικά που εντόπισα είναι τα τρία παρακάτω:

Πρώτο χαρακτηριστικό είναι η απόκτηση εγγονών, με την οποία ξεκινάει και ο νέος της ρόλος στην οικογένεια, ο ρόλος της ανατροφής των εγγονών της, αφού κατά συντριπτική πλειοψηφία οι γυναίκες αυτές μένουν είτε μαζί με κάποιο από τα παιδιά τους (συνήθως το μικρότερο σε ηλικία κορίτσι για να τις φροντίζει όταν δεν θα μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν), είτε μένουν στο διπλανό σπίτι. Η φροντίδα από τα παιδιά τους στα γεράματα για αυτές τις γυναίκες είναι αυτονόητη, αφού όπως χαρακτηριστικά μου είπε μια από αυτές, για αυτό το λόγο τα «έκαναν».

Δεύτερο χαρακτηριστικό που κατατάσσει τις γυναίκες στην τρίτη ηλικία είναι η χηρεία, όταν συμβαίνει σε μια μεσήλικα. Οι χήρες γίνονται εύκολα διακριτές στην περιοχή από την μαύρη ενδυμασία, το μαύρο μαντήλι που σκεπάζει το κεφάλι τους και από ένα τελευταίο χαρακτηριστικό: τα μαλλιά τους. Οι γυναίκες που δεν είναι χήρες έχουν μακριά μαλλιά στα οποία πλέκουν δύο μεγάλες «πλεξούδες», όταν όμως χηρεύουν πλέκουν τις δύο κοτσίδες ξεχωριστά μέχρι την μέση και μετά τις ενώνουν σε μία. Η πράξη αυτή είναι καθαρά αλληγορική και σημαίνει ότι αρχικά ήταν μαζί με το ταίρι της, το οποίο έχασε και τώρα έχει απομείνει μόνη της.

Το τρίτο χαρακτηριστικό είναι καθαρά βιολογικό και έχει να κάνει με την απώλεια της εμμηνορρυσίας. (Αυτό το χαρακτηριστικό πλέον σιγά-σιγά φθίνει, ίσως εξαιτίας του αυξανόμενου μέσου όρου ηλικίας και το γεγονός ότι οι γυναίκες των επόμενων δεκαετιών αργούσαν να κάνουν οικογένεια).

Οι πηγές μου για τις παρακάτω πληροφορίες ήταν διάφορες υπερήλικες γυναίκες που διέμεναν στην γειτονιά μου, από τις οποίες πήρα συνέντευξη, το οικογενειακό μου περιβάλλον και άτομα από το φιλικό περιβάλλον μου που διέμεναν στην περιοχή και είτε είχαν ακούσει τις κατάρες από τις γιαγιάδες τους, είτε σε διάφορους καυγάδες γυναικών στην γειτονιά.

Οι κατάρες που θα παρουσιάσω παρακάτω είναι σχεδόν όμοιες στο περιεχόμενό τους αφού επιζητούν το κακό ή τον θάνατο του δέκτη και είχαν αυξημένη βαρύτητα για τους ανθρώπους πριν από μερικές δεκαετίες. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κάθε θάνατος που περιγράφεται από τις κατάρες είναι διαφορετικός και έχει σημασία ο τρόπος θανάτου. Ενώ σε πολλές από τις παρακάτω κατάρες εμφανίζεται και το θρησκευτικό στοιχείο. Γίνονται επικλήσεις στον Θεό, τον διάβολο, τον χάρο, τον παπά, την εκκλησία, την τελετή της κηδείας, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας κηδείας, το νεκροταφείο και την ταφή. Επίσης, όταν κάποια καταριόταν, γνωστή είναι η ανταπάντηση του δέκτη: "*Στο κεφάλι σου να πέσει*" (η κατάρα)!

Προσπάθησα να κατηγοριοποιήσω τις κατάρες που συνέλεξα με κριτήριο τη νοηματική ή την γλωσσική ομοιότητά τους. Στις πρώτες κατάρες παρατηρούμε τους διάφορους τρόπους από τους οποίους μπορεί κάποιος να πεθάνει (π.χ. *που να ψοφήσεις*) και στις επόμενες την γλωσσική ομοιότητα και το κοινό μοτίβο στην βάση του οποίου στηρίζονται όλες και έτσι μοιάζουν πολύ μεταξύ τους (π.χ. *κακός ξεπατωμός, στον διάολο*), ενώ στην τελευταία κατηγορία παρουσιάζονται οι τρόποι με τους οποίους μπορεί η κατάρα να βλάψει κάποιον, αλλά δεν έχει ως στόχο τον θάνατο αλλά περισσότερο στο να βασανιστεί ο αποδέκτης της κατάρας:

Κατάρεις για τον τρόπο θανάτου:

1. <i>Να μην σώσεις, να μην προπήσεις και να μην φτουρήσεις.</i> (Να πεθάνεις για να μην προλάβεις)
2. <i>Να μην ξημερωθείς.</i>
3. <i>Να μην σε πάρει η μέρα / η ώρα / ο χρόνος / Να μην σε εύρει ο χρόνος.</i> (Να πεθάνεις πριν τελειώσει η μέρα / η ώρα / ο χρόνος).
4. <i>Να μην σε λιώσει η γης.</i> (Να μην γίνει η αποσύνθεση του πτώματος στον τάφο, παραπέμπει στην χριστιανική λαϊκή παράδοση ότι ο άνθρωπος που έχει διαπράξει πολλές αμαρτίες στην ζωή του τιμωρείται από τον Θεό με αυτόν τον τρόπο)
5. <i>Να σε φάει η μαρμάγκα (το μαύρο σκοτάδι).</i>
6. <i>Να δεις τα κυπαρίσσια ανάποδα.</i>
7. <i>Να μην κουνήσεις κούνια.</i>
8. <i>Να πεθάνεις τώρα δα.</i>
9. <i>Να μην ακούσεις κούκο.</i> (Να πεθάνεις πριν έρθει η άνοιξη)
10. <i>7 φορές να παντρευτείς και χήρα να πεθάνεις.</i> (Για δυστυχία στην οικογενειακή ζωή και θάνατο)
11. <i>Να πέσεις και να μην ματασηκωθείς (ξανασηκωθείς).</i>
12. <i>Να μην χαρείς τα νιάτα σου.</i>
13. <i>Να σκάσεις και να ανοίξεις.</i>
14. <i>Και σε κούνησε το τάραμα.</i> (Η ταραχή που έρχεται λίγο πριν τον θάνατο)
15. <i>Να σε φάνε τα κοράκια.</i>
16. <i>Να σε δω τούμπανο / μπανούζι.</i> (Να σε δω πρησμένο από τον θάνατο)
17. <i>Να βγάλεις το λάγανο (καρκίνος).</i>
18. <i>Που να βγάλεις το κακό σπυρί (καρκίνος).</i>
19. <i>Να αστραποκαείς.</i>
20. <i>Να σε πάρει το ποτάμι (να πνιγείς).</i>

21. <i>Να σε φάνε τα σκουλήκια.</i>
22. <i>Να φαρδακλιαστείς (να καείς).</i>
23. <i>Να λαλήσουν κουκουβάγιες στο σπίτι σου.</i> (σημαίνει να πεθάνουν όλοι μέσα στο σπίτι σου και εσύ ο ίδιος, ώστε να ερημώσει και να μπουν κουκουβάγιες)
24. <i>Να σε χοβολιάσω.</i>
25. <i>Να γίνεις κάρβουνο.</i>
26. <i>Να ταβλιαστείς.</i>
27. <i>Να σου κλείσω τα μάτια.</i>

Κατάρες όπου συναντάμε κάποιο θρησκευτικό στοιχείο:

28. <i>Οζ και ξερός και ξεραμός κακός, πέτρα στο κεφάλι σου και κερι στον αφαλό σου.</i> (Λέγεται σε πεισματάρηδες ανθρώπους που δεν αλλάζουν γνώμη, να πεθάνουν για να τους βάλουν κερι στον αφαλό)
29. <i>Να σε χώσω στην Βαγγελίστρα / Χωράει η Βαγγελίστρα.</i> (Αναφορά στην εκκλησία που υπάρχει το κοιμητήριο του χωριού, στην Παναγία την Ευαγγελίστρια)
30. <i>Να σε κιβουριάσω / Να σου φτιάξω το κιβούρι.</i> (Να σου φτιάξω τον τάφο)
31. <i>Να σε πάνε τέσσερις.</i> (Αναφορά στους ανθρώπους που σηκώνουν το φέρετρο)
32. <i>Που να σου πει ο παπάς στο αυτί και ο διάκος στο κεφάλι.</i> (Να σου διαβάσει ο παπάς και ο διάκος την κηδεία)
33. <i>Να σε φέρουν στο χειράμι (νεκροσέντονο).</i>
34. <i>Να σε νεκροστολίσω.</i>
35. <i>Να σε νεκροφιλήσω / Να σε φιλήσω παγωμένο.</i>
36. <i>Να σε σαβανώσω / Να σε βάλω στο σάβανο.</i>

37. Να σου φτιάξω τον λάκκο και να σε χώσω μέσα.
38. Να σε βάλω στην κάσα.
39. Να σε θάψω.
40. Να σε χώσω στα άβαθα της γης.
41. Να σου φάω το στάρι (της κηδείας).
42. Να σου ανάψω το καντήλι (του τάφου).
43. Να σε κόψει / πάρει ο Θεός.
44. Που να σε διαολοκουνήσω.
45. Που να χτυπήσει η καμπάνα μέχρι αύριο στα τρία. (Μέχρι αύριο να έχεις πεθάνει και να χτυπήσει η καμπάνα λυπητερά)
46. Που να σε πάρει ο χάρος.
47. Να μην προλάβεις να βάλεις στεφάνι. (Να πεθάνεις σε νεαρή ηλικία χωρίς να προλάβεις να παντρευτείς)
48. Να βρικολακιάσεις. (Για άτομα που έχουν πολλές αμαρτίες)
49. Να σου βάλουν τα νεκροπάπουτσα.

Γλωσσική ομοιότητα:

50. Ψόφος κακός.
51. Τσακισμός κακός.
52. Κακός σκουσμός (να σκάσεις).
53. Κακός ξεπατωμός (να πεθάνεις).
54. Καρκομός κακός (να πνιγείς όταν τρως).
55. Συντριμός κακός.

Γλωσσική ομοιότητα:

56. Στον ψόφο.
57. Στο διάολο.
58. Στα τσακίδια.

Κατάρεις που βλάπτουν την υγεία του δέκτη:

59. Να γίνουν όλα στάχτη και κουρνιαχτός (σκόνη).
60. Να σου κάτσει στο μπλι (να πνιγείς όταν τρως).
61. Να σου βγουν τα τζούφλια (μάτια).
62. Να φας και να πουνιαστείς (σκάσεις).
63. Που να σου πέσουν τα δόντια από την ρίζα.
64. Λύσσα κακιά να σε μάσει / Μπα που να λυσσάζεις.
65. Να βγάλεις τον κόρακα (από την δίψα).
66. Μόρα και κασίδα. (Μόρα: να μην μπορείς να μιλήσεις. Κασίδα: ασθένεια που σου πέφτουν τα μαλλιά)
67. Που να σου πέσει ο σπόρος. (Να μην μπορείς να κάνεις παιδιά)
68. Να μην δεις χαϊρι και προκοπή.
69. Να σου πέσουν τα ξερά / κουλά σου από την ρίζα (χέρια).
70. Να σου φουσήξω τις παλάμες. (Όταν κάποια γυναίκα καταριέται ανοίγει τις παλάμες της και φουσάει προς το μέρος του δέκτη, δηλαδή του στέλνει τις κατάρεις της)
71. Να σου πέσει το ταβάνι στο κεφάλι.
72. Να σε δω κουτσουμπέλι (σακάτη, δίχως χέρια και πόδια).
73. Να σου ξεραθεί / κοπεί η γλώσσα.
74. Να μην σου φιλήσουν τα στέφανα. (Να μην παντρευτείς)
75. Να σου πρηστεί η χολή.
76. Να γουρλωθείς. (Να πνιγείς και να σου "πεταχτούν" τα μάτια)
77. Να σου πρηστούν τα λιμπά σου. (Να πρηστούν οι όρχεις του άνδρα)

Η μαγική χρήση της γλώσσας δεν έχει περιορισμένο ενδιαφέρον, αντίθετα έχει να κάνει με έναν χώρο μη περιθωριακό αλλά οριακό, όπου τα όρια ορίζουν. Η οριακότητα αυτή γίνεται έκδηλη χωρίς να έχει κάποιος ιδιαίτερες γνώσεις. Αυτό διαφαίνεται περισσότερο στο παράδειγμα της κατάρας όπου οι λέξεις μεταμορφώνονται σε βλήματα εναντίον κάποιου, με την σιγουριά ότι μπορούν να του προκαλέσουν κακό. Ο λόγος μπορεί να επηρεάσει τα πράγματα γιατί ανήκει μέσα στη φύση των πραγμάτων. Για αυτό τον λόγο η κατάρα «χτυπιέται με ήχο», αφού από την αρχαιότητα λέξεις και πράγματα αποτελούν μια απόλυτη ενότητα και για αυτό τον λόγο η κατάρα μπορεί να αποφέρει το προσδοκώμενο αποτέλεσμα⁶².

Στον μαγικό λόγο εμφανίζονται γλωσσικά μορφώματα χωρίς οριοθετημένη σημασία και χωρίς σαφή κατηγοριακή ταυτότητα, γεγονός που είναι διαπολιτισμικά καθολικό. Αυτά τα μορφώματα συμπίπτουν με τις επιφωνηματικές πολυσύλλαβες δομές, ενώ διαφέρουν στο ότι μοιάζουν με λέξεις προτασιακής γλώσσας. Οι γλωσσικές αυτές μορφές μπορεί να είναι δάνεια είτε από παλαιότερες γλωσσικές φάσεις της ίδιας γλώσσας, είτε από άλλες γλώσσες που ανήκουν σε αρχαιότερους, ισχυρά φορτισμένους πολιτισμούς. Στην ελληνική αρχαιότητα χαρακτηριστικό του μαγικού λόγου ήταν η κυριαρχία του ρυθμού και των ρυθμικών τροπικοτήτων.

Η μαγική αντίληψη για την γλώσσα είναι η μυθική διαπίστωση μιας κρίσιμης αλήθειας ότι τα πράγματα υπάρχουν και η ίδια τους η ύπαρξη είναι στενά συνυφασμένη με την ίδια την γλώσσα και την χρήση της. Αυτός ο συνδυασμός είναι εκείνος που συντελεί την ίδια την πραγματικότητα. Η αλληλεπίδραση υποκειμένου - αντικειμένου αποτυπώνεται από τα νοήματα της γλώσσας που κατασκευάζουν την άποψη των ατόμων για την πραγματικότητα. Στον μαγικό λόγο, η γλώσσα, η οποία κατασκευάζει την πραγματικότητα, είναι μια δύναμη που ασκείται πάνω στην πραγματικότητα για να την μετασχηματίσει. Η ατομική ή η συλλογική θέρμη εξαπολύει λεκτικά βλήματα για να επιδράσει πάνω στα πράγματα και να τα διαμορφώσει ανάλογα με την θέληση των ανθρώπων.

Όλες οι συμπεριφορές γλωσσικής οριακότητας αποτελούν απολήξεις μιας έντασης που είναι αναγνωρίσιμης και σε λιγότερο «ακραίες εκδηλώσεις». Η έντονη συγκίνηση, η επιθυμία κινούνται πάντα προς τα γλωσσικά όρια. Στην θερμή δεικτική σήμανση της εμπειρίας ο ήχος και η σημασιόσημη εμπειρία αποτελούν μια απόλυτη ενότητα. Η «ανάμνηση» αυτής της απόλυτης ενότητας που χαρακτηρίζει αυτή την

---

⁶² Α.-Φ. Χριστίδης, 1997, «Η μαγική χρήση της γλώσσας» στο «Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα», Ιστός, Αθήνα, σελ:52

βιωματική σήμανση είναι η ενότητα της λέξης και του πράγματος. Μετά την κατάκτηση της δομημένης, προτασιακής γλώσσας από τον άνθρωπο, η οποία διέπεται από το «αυθαίρετο» γλωσσικό στοιχείο μεταδίδεται στους ανθρώπους η αντίληψη ότι οι λέξεις ανήκουν στα πράγματα και βγαίνουν μέσα από αυτά⁶³.

Ο μαγικός λόγος εμφανίζεται στα πλαίσια μιας μαγικής τελετουργίας χειρισμού αντικειμένων και χειρονομιών. Ο Claude Levi-Strauss⁶⁴ αναφέρει για το θέμα ότι οι χειρονομίες και ο χειρισμός των αντικειμένων είναι τρόποι για να παρακάμψει κανείς την χρήση του λόγου. Αυτή η παράκαμψη είναι τυπικό χαρακτηριστικό του μαγικού λόγου, όπου συνυπάρχει το κατανοητό με το ακατανόητο (χαρακτηρίζει τις μαντικές χρήσεις της γλώσσας, π.χ. ο λόγος της Πυθίας που έπρεπε να διαμεσολαβηθεί από τους ιερείς για να γίνει κατανοητός), ο αρθρωμένος λόγος με τον άναρθρο ήχο⁶⁵.

Στην περίπτωση του χωριού στο οποίο αναφέρομαι υπάρχουν συγκεκριμένες χειρονομίες που συνοδεύουν μια κατάρα. Μια γυναίκα πρώτα «χτυπάει» ρυθμικά την κατάρα με αυξημένο τον τόνο της φωνής της και πολλές φορές χρησιμοποιεί παραπάνω από μία κατάρες ταυτόχρονα. Την ίδια στιγμή που έχει «ρίξει» την κατάρα, σηκώνει τις δύο παλάμες της, τις οποίες τις έχει κλειστές, και τις ενώνει μπροστά από το στόμα της, σημείο όπου διοχετεύεται ολόκληρη η «δύναμη» της κατάρας. Έπειτα, ανοίγει τις παλάμες της σε στάση ικεσίας μπροστά από το στόμα της και στραμμένη προς την κατεύθυνση του δέκτη φυσάει τις παλάμες της. Η χειρονομία αυτή είναι αλληγορική και θέλει να δείξει την μετάβαση της κατάρας, από τον πομπό στον δέκτη. Με το φύσημα της γυναίκας η κατάρα μετατρέπεται σε επιταχυνόμενη σφαίρα, έτοιμη να βρει στόχο στον καταραμένο.

Η χρήση των κατάρων τώρα πλέον είναι σπάνια και περιορίζεται σε γυναίκες μεγάλης ηλικίας. Οι κατάρες αν και έχουν περάσει στις επόμενες γενεές, που τις γνωρίζουν αρκετά καλά, δεν χρησιμοποιούνται τόσο πολύ όσο χρησιμοποιούνταν στο παρελθόν. Η χρήση της κατάρας από τις νέες γενεές έχει ευτελιστεί, η κατάρα στις μέρες μας μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από άνδρες και από τις γυναίκες, χωρίς να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα αφού λέγονται περισσότερο περιπαικτικά, χωρίς να υπολογίζεται το βάρος της κατάρας. Η ιδιαίτερη σημειολογία της τείνει να εκλείψει,

---

⁶³ Α.-Φ. Χριστίδης, 1997, «Η μαγική χρήση της γλώσσας» στο «Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα», Ιστός, Αθήνα, σελ:54

⁶⁴ Levi-Strauss, 1984, *The raw and the cooked*, J.Cape, London, σελ. 671-2

⁶⁵ Α.-Φ. Χριστίδης, 1997, «Η μαγική χρήση της γλώσσας» στο «Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα», Ιστός, Αθήνα, σελ:53

καθώς επίσης και οι ιδιαίτερες χειρονομίες που την συνοδεύουν. Οι άνδρες όμως, δεν καταριόνταν γιατί δεν ήταν γυναίκες.

Συμπερασματικά, η μαγεία είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που πρέπει να εξηγήσουμε την θέση του κοινωνία ανάμεσα στα υπόλοιπα φαινόμενα. Είναι επίσης μια πρακτική τέχνη και το πεδίο παραγωγής εκ του μηδενός. *«Η μαγεία μορφοποιεί τις ασυντόνιστες και τις ανίσχυρες χειρονομίες με τις οποίες εκφράζεται η ανάγκη των ατόμων και μετατρέποντας τις σε τελετουργίες τις καθιστά δραστικές»*⁶⁶. Η κατάρα είναι μια μορφή μαγείας, μια λεκτική τελετουργία που συνδυάζει λόγο και χειρονομίες για να μετασχηματίσει μια πραγματικότητα. Η αλήθεια είναι ότι έχουμε απομακρυνθεί από την χρήση της μαγείας αλλά η μαγεία, με τις διάφορες μορφές της, εξακολουθεί να υπάρχει στην καθημερινότητά μας και να συνοδεύει πολλές στιγμές της ζωής μας. Είναι μια πρακτική που σύμφωνα με τους Mauss και Hubert ο άνθρωπος αποβάλλει με πολύ αργούς ρυθμούς. Έτσι και η κατάρα, που είναι και αυτή μια μορφή μαγείας, φθίνει με το πέρασμα του χρόνου και ίσως γινόμαστε μάρτυρες της πορείας της πρακτικής της κατάρας προς την οριστική της εξάλειψη.

---

⁶⁶ Mauss M, Hubert H, 2003, *Σχεδιάγραμμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, Αθήνα, σελ 217

Συμπεράσματα

Μαγεία και φύλο

Ένας ορισμός που θα μπορούσαμε να εξάγουμε από τις παραπάνω συνεντεύξεις είναι ότι η μαγεία η τελετουργία που γίνεται με σκοπό να βλάψει ή να χειραγωγήσει ένα υποκείμενο. Αν και παρουσίασα διάφορες περιπτώσεις όπου οι γυναίκες ήρθαν σε επαφή με μαγικές τελετές, οι άνδρες απουσίαζαν σε όλες αυτές τις τελετές. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπως τα μάγια για να δεις ποιον θα παντρευτείς όπου γίνονται και από άνδρες νεαρής ηλικίας, το γεγονός αυτό ενδεχομένως να δικαιολογείται λόγω του νεαρού της ηλικίας και επειδή, αυτή η τελετή έχει περάσει στην συνείδηση των υποκειμένων ως ένα έθιμο, που δεν έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Ακόμη και η γυναίκα που άφησε τα πράγματα που της ζητήθηκαν για να λυθούν τα μάγια στο νεκροταφείο δεν είπε τίποτα στον σύζυγό της καθώς εκείνος δεν πίστευε στη μαγεία και η γυναίκα του φοβόταν πως θα αντιδράσει ο ίδιος. Εδώ, παρατηρούμε πόσο παρασκηνακά λύνονται και δένονται τα μάγια και πάντα με την απουσία των ανδρών. Τα μάγια μπορεί να αφορούν τους ίδιους και υπάρχουν και αρκετοί άνδρες που πιστεύουν σε αυτά, αλλά οι γυναίκες στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι αυτές που ασχολούνται με αυτά. Η μη ενασχόληση των ανδρών με αυτού του είδους τις πρακτικές μπορεί να οφείλεται σε κάποιον συγκαλυμμένο φόβο για τις μαγικές τελετές και τους ωθεί στην απαξίωση και στον αποκλεισμό των γυναικών στην χρήση αυτών.

Σχέση μαγείας-θρησκείας

Ένα από τα πιο γρήγορα και εύκολα συμπεράσματα που μπορεί να βγάλει κανείς από τις παραπάνω συνεντεύξεις είναι ότι η μαγεία συνδέεται στενά με τη θρησκεία, διότι όπως είπα και παραπάνω και οι δύο μοιράζονται την ίδια διανοητική βάση. Η λύση της μαγείας επιτυγχάνεται μέσα από την θρησκεία, ή μέσω κάποιων θρησκευτικών στοιχείων που δεν αποδέχεται η επίσημη ελληνορθόδοξη Εκκλησία ως μέρη της. Πολλές φορές για να λυθούν τα μάγια χρειάζεται ένα ευχέλαιο ή μια ευχή από τον παπά της περιοχής. Άλλοτε επιστρατεύονται πρακτικές που με την χρήση λαδιού (το οποίο συνδέεται με την χριστιανική θρησκεία μέσα από το μυστήριο του χρίσματος και της βαπτίσεως, τα οποία για λόγους διευκόλυνσης γίνονται

ταυτόχρονα), όπως στο ξεμάτιασμα. Το σημαντικό είναι ότι σε όλες τις πρακτικές αυτές υπάρχουν ψήγματα από το επίσημο ορθόδοξο δόγμα, ακόμα και στις λεκτικές τελετουργίες της κατάρας.

Πιο συγκεκριμένα, οι διάβολοι έχουν αποκτήσει την ταυτότητά τους μέσα από τον ορισμό που τους έδωσε η ελληνορθόδοξη εκκλησία. Αν και η μαγεία γενικότερα δεν είναι αποδεκτή από την Εκκλησία, παρόλα αυτά η πίστη στους δαίμονες που κυριαρχούν ένα σώμα και το εξουσιάζουν είναι υπαρκτή και ακόμη και σήμερα αρκετοί ιερείς επιδίδονται σε τελετές εξορκισμού που καθορίζονται μέσα από το κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα. Το κακό μάτι λύνεται με το λάδι και με ξόρκια που αναφέρουν τα πρόσωπα του Χριστού και της Παναγίας, ενώ πολλές φορές επιστρατεύεται και η ειδική ευχή της Εκκλησίας περί βασκανίας. Οι κατάρες από την άλλη υιοθετούν θρησκευτικά στοιχεία για να προκαλέσουν κακό στο θύμα. Επιπλέον, υπάρχουν συγκεκριμένες μαγικές τελετουργίες που προστατεύουν τον γαμπρό και τη νύφη την ώρα του γάμου που πίνουν το κρασί, στιγμή που το ζεύγος είναι ευάλωτο στα μάγια τρίτου προσώπου που θέλει να τους βλάψει, ενώ για την λύση μερικών μαγικών απαιτείται ο χώρος της εκκλησίας ή του κοιμητηρίου, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως «ιεροί» χώροι. Έτσι, παρατηρούμε ότι η θρησκεία και η μαγεία συνδέονται και διαπλέκονται μεταξύ τους με ακανόνιστα όρια, τα οποία μεταβάλλονται συνεχώς με το πέρασμα του χρόνου.

Αν η μαγεία είναι το αποτέλεσμα της αποσύνθεσης της θρησκείας και οι γυναίκες αυτές είναι εκείνες που επιστρατεύουν μαγικές τελετουργίες για να επιτύχουν τους στόχους τους, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι γυναίκες προσπαθούν να υπερβούν τον κοινωνικό ρόλο που τους επιβάλλεται από τη θρησκεία καθώς η σχέση θρησκείας-μαγείας είναι άρρηκτη και καθοριστική.

Σε πολλές περιπτώσεις στις συνεντεύξεις που παρουσίασα οι γυναίκες αυτές επιζητούν την λύση στη μαγεία μέσω της εκκλησίας με ευχέλαια, ενώ άλλοτε η εκκλησία και το νεκροταφείο, αυτοί οι ιεροί χώροι είναι μέρη επιτέλεσης μαγικών τελετουργιών. Η θρησκεία φαίνεται να επιλύει τη μαγεία σε αυτές τις περιπτώσεις. Μιλάμε για δύο διαφορετικά πεδία, που δεν ταυτίζονται αλλά συνδέονται και πολλές φορές συγκρούονται.

Χαρακτηριστικά της μαγείας

Οι μαγικές τελετές φαίνεται να είναι ένα σημαντικό κομμάτι της σύγχρονης πραγματικότητας που μοιράζονται οι γυναίκες αυτές μεταξύ τους. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την επίδοση σε οποιαδήποτε μαγική τελετουργία δεν είναι εξεζητημένα, αλλά ο τρόπος που θα χρησιμοποιηθούν είναι αυτός που τους προσδίδει την ιδιαιτερότητά τους. Σε όλες τις περιπτώσεις, εκτός από προσωπικά αντικείμενα (ενδύματα ή άλλα πράγματα) χρησιμοποιούνται και συστατικά που προέρχονται από το ίδιο το σώμα του μάγου ή του μαγεμένου (τρίχες, αίμα, σάλιο, κόπρανα). Αυτό είναι που κάνει τα μάγια ξεχωριστά. Χωρίς το προσωπικό στοιχείο η μαγεία δε μπορεί να έχει αποτέλεσμα, ή για να το θέσω διαφορετικά τα μάγια δε μπορούν να δεθούν.

Καθημερινά, αυτές οι γυναίκες επιδίδονται σε μαγικές τελετουργίες, όπως το ξεμάτιασμα, το φλιτζάνι, τα χαρτιά, οι κατάρες κ.α. Μοναδικό εμπόδιο σε αυτές τις πρακτικές είναι η θρησκεία, καθότι σε μεγάλες γιορτές του Χριστιανισμού απαγορεύεται κανείς να κάνει οποιαδήποτε μαγική τελετή. Ο χρόνος παίζει ιδιαίτερο ρόλο και για να δεθεί αλλά και για να λυθεί ένα μαγικό. Κάποιες μαγικές τελετές γίνονται συγκεκριμένες φορές τον χρόνο, όπως μερικές από αυτές που ανέφερα παραπάνω, άλλες εξαρτώνται από τη φάση που βρίσκεται το φεγγάρι και άλλες όπως το ξεμάτιασμα μαθαίνονται σε συγκεκριμένο χρόνο (μόνο τη Μ. Παρασκευή).

Επιπλέον, μέσα στις μαγικές τελετουργίες υπάρχουν συγκεκριμένοι αριθμοί που έχουν μια συγκεκριμένη αλληγορική σημασία. Συχνά, απαντάται ο αριθμός 3 που παραπέμπει στην Αγία Τριάδα, επιπλέον το ξόρκι λέγεται τρις. Ενώ, ακόμη και τα υλικά που χρησιμοποιούνται στα μαγικά, έχουν και αυτά συγκεκριμένες ποσότητες, οι οποίες σαφώς και δεν είναι τυχαίες αλλά συνδέονται με το κάθε μαγικό ξόρκι που κάνει κάθε φορά η μάγισσα.

Το Ταμπού

Η μαγεία αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά θέματα ταμπού στην κοινωνία. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που παρουσιάστηκαν κατά την διάρκεια της έρευνας συνομιλητριών ήταν και η εύρεση γυναικών που να είναι πρόθυμες να μιλήσουν για το θέμα. Οι συζητήσεις για τη μαγεία γίνονται παρασκηνιακά και μόνο με άτομα του κοντινού περιβάλλοντος, καθότι μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά η

κοινωνική εικόνα της οικογένειας και το γόητρο της αν γίνει γνωστή οποιαδήποτε μαγική τελετουργία που να έχει σχέση με την οικογένεια. Τα πάντα λέγονται με πλήρη εχεμύθεια καθώς οποιαδήποτε αναφορά σε μαγικές τελετές μπορεί να καταφέρει ένα σημαντικό κοινωνικό πλήγμα στην οικογένεια και αυτό γιατί αν και η μαγεία είναι πλήρως αποδεκτή από όλα τα υποκείμενα της κοινωνίας και όλοι γνωρίζουν την ύπαρξη τους, η ενασχόληση με μαγικές τελετές είναι κατακριτέα, καθώς τα υποκείμενα που ασχολούνται με τη μαγεία παρουσιάζονται είτε ως οπισθοδρομικά, είτε ως «κακοί Χριστιανοί» (σύγκρουση μαγείας – θρησκείας). Πιο συγκεκριμένα, μια γυναίκα στο χωριό ήταν γνωστό ότι έδενε μάγια, όταν εκείνη έχασε με έναν πολύ ατυχή τρόπο τη ζωή της, θεωρήθηκε ότι την τιμώρησε ο Θεός γιατί ξεστράτισε από τα χρηστά χριστιανικά ήθη. Έτσι, διαφαίνεται το διπλό πρόσωπο του Θεού, ο καλός και αγαθός από τη μια και ο τιμωρός από την άλλη. Ουσιαστικά, η μαγεία αν και συνδέεται άρρηκτα με τη θρησκεία για λόγους που έχω προαναφέρει βρίσκεται σε ένα νοητό επίπεδο πιο κάτω από τη θρησκεία, η οποία την εκτοπίζει. Πάνω σε οποιαδήποτε κοινωνική σύγκρουση της μαγείας με τη θρησκεία, η θρησκεία βγαίνει νικήτρια καθώς έρχεται πάντα πρώτη. Η μαγεία και η ενασχόληση με μαγικές τελετές αποτελεί ταμπού και για αυτό το λόγο πραγματώνεται παρασκηνιακά, ενώ αντιθέτως η θρησκεία βρίσκεται πάντα στο προσκήνιο και πολλές φορές αυτό γίνεται με τρόπο επιδεικτικό.

Οι γυναίκες που αποδέχτηκαν να μου μιλήσουν για το θέμα προσπαθούσαν να αφήσουν τις προσωπικές τους εμπειρίες εκτός της συζήτησης. Οι περισσότερες ήταν διατεθειμένες να μου μιλήσουν για άτομα του κοντινού τους περιβάλλοντος αλλά όταν τις ρωτούσα για την προσωπική τους εμπλοκή με τη μαγεία, οι περισσότερες απαντούσαν ότι δεν ήξεραν κάτι για το θέμα, εκτός από το να ξεματιάζουν. Όλες σχεδόν οι γυναίκες με τις οποίες μίλησα ήξεραν να ξεματιάζουν και όλες πίστευαν στο κακό μάτι. Οι προσωπικές εμπειρίες με τη μαγεία δεν υπήρχαν, αλλά πάντα υπήρχε ένα κοντινό πρόσωπο «που να είχε μπλέξει με αυτά».

Οι έμφυλες σχέσεις μέσα από την σκοπιά της μαγείας

Σύμφωνα με τη Χριστίνα Βέικου «το συμβολικό κεφάλαιο της γυναίκας, η ικανότητα να κινείται αποτελεσματικά στις οριακές και επικίνδυνες περιοχές των ανθρωπίνων σχέσεων, της δίνει μιαν αναμφισβήτητη υπεροχή και κυριαρχία στον οικιακό της χώρο αλλά και στις δημόσιες σχέσεις της. Έτσι, κατέχει τους ανθρώπους

που ορίζει, αυτούς για τους οποίους αισθάνεται υπεύθυνη, τον άνδρα της ή αυτούς που μπορεί να επηρεάζει ευκολότερα, τους γιους της. Ακόμη, μπορεί να ελέγχει με τον τρόπο αυτό τις ιδέες του άνδρα της»⁶⁷.

Οι γυναίκες με άλλα λόγια μπορούν να ελέγξουν τα οικεία τους πρόσωπα με έμμεσους τρόπους, χωρίς αυτό να γίνεται εμφανώς αντιληπτό. Δρουν παρασκηνιακά και ασκούν ένα διαφορετικό είδος εξουσίας και πειθούς από εκείνο που ακούν οι άνδρες. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να μην ορίζουν τον δημόσιο χώρο δραστηριοτήτων αλλά ορίζει τα υποκείμενα που ανήκουν μέσα στο σπίτι τους. Χειραγωγώντας τα υποκείμενα που ανήκουν στον οικιακό τους χώρο, διαμορφώνουν και την γνώμη των ανδρών πάνω στην δημόσια σφαίρα δραστηριοτήτων ακόμα και όταν οι ίδιες δεν επιτρέπεται να εκφέρουν γνώμη. Ενδεχομένως λοιπόν, οι γυναίκες να ασκούν μια πολύ πιο μεγάλη δύναμη στα κοινωνικά δρώμενα από αυτή που πιστεύουν οι άνδρες ότι ασκούν οι σύζυγοί τους.

Οι γυναίκες ενασχολούνται με μαγικές τελετουργίες που εκλαμβάνονται κοινωνικά ως γυναικείες πρακτικές σκόπιμα ούτως ώστε να μην έχουν τους άνδρες «στα πόδια τους», όπως παρατηρεί ο Herzfeld⁶⁸. Είναι ένας τρόπος εκούσιας απομόνωσης από τους άνδρες που εντείνει τον διαχωρισμό του κοινωνικού φύλου. Η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη υπογραμμίζει ότι οι γυναίκες καταφεύγοντας σε μαγικές τελετές που καταδικάζουν οι άνδρες αποδέχονται τους κανόνες που τους απομονώνουν από τους άνδρες και κατ' επέκτασιν αποδέχονται και την υποτέλειά τους⁶⁹.

Συνοψίζοντας τον παραπάνω συλλογισμό και όπως διαφαίνεται και μέσα από τις συνεντεύξεις, οι γυναίκες αυτές προσπαθώντας να επιβληθούν πάνω στους άνδρες μέσω της μαγείας επιτυγχάνουν τα εξής:

- (1) Αποδοχή της υποτελούς κοινωνικής τους θέσης
- (2) Απομόνωση από τους άνδρες
- (3) Περιορισμό στον οικιακό χώρο
- (4) Εγκλωβισμό στην υποτέλειά τους.

---

⁶⁷ Βέικου Χριστίνα, 1998, *ό. π.*, σελ. 288-289.

⁶⁸ Herzfeld Michael, 1991, «Silence, submission, and subversion: towards a poetics of womanhood» στο P. Loizos και E. Papataxiarchis (επιμ.) *Contested Identities: Gender and kinship in modern Greece*, Princeton University Press, σελ. 80

⁶⁹ Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, 1994, «Εξημερωμένες εμπειρίες, άγρια αφηγήματα: Παρατηρήσεις για τη καφεμαντεία» στο P. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.) *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*, (Πρακτικά Δημερίδας 1-2 Απριλίου 1994) Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη, σελ. 91

Μαγεία και Άνδρες

Οι άνδρες φαίνεται να αποστασιοποιούνται συνειδητά από τη μαγεία και από οποιαδήποτε μαγική τελετουργία και αυτό γιατί κάτι τέτοιο αντιτίθεται στο κοινωνικό τους φύλο. Οι ιστορικοί της μαγείας στην Αγγλία, για παράδειγμα, δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με τους άνδρες μάγους. Η Deborah Willis τους έχει χαρακτηρίσει ως ασήμαντους και για αυτό δεν θέλει να τους αποδώσει ιδιαίτερη σημασία⁷⁰, ενώ οι περισσότεροι λόγιοι θεωρούν ότι οι μάγοι αποτελούσαν δευτερεύοντες στόχοι καθότι η πλειοψηφία των κατηγοριών μαγείας βάρυνε τις γυναίκες, όπως καταγράφεται σε μια πληθώρα πηγών⁷¹. Ακόμα όμως και όταν οι λόγιοι τους έδιναν σημασία τότε το κοινωνικό προφίλ αυτό των ανδρών ήταν ότι κατείχαν ένα ουδέτερο κοινωνικό φύλο⁷². Οι έρευνες που έχουν να κάνουν με το ανδρικό κοινωνικό φύλο και τη μαγεία είναι σπάνιες, αλλά παρουσιάζουν τους άνδρες που χρησιμοποιούν μαγικές τελετές «εκθηλυμένους», είναι δηλαδή άνδρες που παρουσίασαν προβλήματα στην κοινωνική κατασκευή του ανδρισμού τους, ενσωματώνοντας κάποια αρνητικά γυναικεία χαρακτηριστικά⁷³. Κάτι το αντίστοιχο παρατηρούμε να συμβαίνει και στις παραπάνω συνεντεύξεις καθότι οι άνδρες που χρησιμοποιούν μαγικές τελετές σύμφωνα με τις γυναίκες που πήρα συνέντευξη είναι «γυναικούλες».

Οι άνδρες δεν παρουσιάζονται πάντα ως εκθηλυμένοι όταν χρησιμοποιούν μαγεία. Σε όλες τις περιπτώσεις σίγουρα όμως τοποθετούνται στο περιθώριο. Η Elisabeth Kent διαπιστώνει ότι πολλές φορές οι άνδρες που χρησιμοποιούν τη μαγεία συνδέονται με τη τεχνολογία και σε μερικές περιπτώσεις επιθετικής μαγείας τονίζεται ο ανδρισμός τους, γεγονός που τους φέρνει σε σύγκρουση με τους υπόλοιπους άνδρες

---

⁷⁰ Deborah Willis, 1995, *Malevolent Nurture: Witch Hunting and Maternal Power in Early Modern England*, Ithaca, p. 5

⁷¹ Alan Macfarlane, 1970, *Witchcraft in Tudor and Stuart England: a Regional and Comparative Study*, London, p. 160.

John Demos, 1982, *Entertaining Satan: Witchcraft and the Culture of early New England*, Oxford, p.60-62.

Carol Karlsen, 1987, *The Devil in the shape of a woman: Witchcraft in Colonial New England*, New York, p. 47-42.

James A. Sharpe, 1996, *Instruments of Darkness, Witchcraft in England, 1550-1750*, London, p.188

⁷² Malcolm Gaskill, 1998, "The Demon in the Shape of Man: Witchcraft, Conflict and Belief in Jacobean England", *Historical Research* 71:175, p.170

John Demos, 1976, "John Godfrey and his Neighbors: Witchcraft and the Social Web in colonial Massachusetts", *William and Mary Quarterly* 27:2, p.258-265.

⁷³ Jane Kamensky, 1996, "Talk like a man: Speech, Power and Masculinity in Early New England", *Gender and History* 8:1, p. 35-37.

Laura Apps and Andrew Gow, 2003, *Male Witches in early modern Europe*, Manchester, p.127-137

της κοινωνίας, οι οποίοι επιθυμούν την σταθερότητα των ορίων των κοινωνικών φύλων⁷⁴.

Οικογένεια, γάμος και παιδιά

Μέσα από τις συνεντεύξεις είδαμε ότι το πολύτιμο που προστατεύουν τα υποκείμενα από την επιθετική μαγεία είναι η οικογένεια. Η γυναίκα φαίνεται να έχει αποκτήσει διαφορετικούς μηχανισμούς για να επιτύχει αυτά που ο άνδρας μπορεί να κάνει πιο εύκολα εξαιτίας της ανώτερης κοινωνικής του θέσης. Πιο συγκεκριμένα αναφέρομαι στον γάμο και στον τρόπο που οι γυναίκες οδηγούνται στο γάμο. Η γυναίκα, πάντα σε σχέση με τον άνδρα, είχε περιορισμένο ή και καθόλου λόγο για το ποιο άνδρα θα παντρευτεί. Μέσα από τις μαγικές αυτές τελετές και τα προφητικά όνειρα, η γυναίκα προσπαθούσε ουσιαστικά να υπερβεί την κοινωνική της θέση που την άφηνε χωρίς κριτήριο επιλογής συντρόφου και για τον λόγο αυτό, ενδεχομένως να προβαίνουν σε τελετές για να δέσουν έναν άνδρα με μάγια ή να χωρίσουν κάποιο ζευγάρι. Αυτό που προσπαθεί να επιτύχει μια γυναίκα είναι ακριβώς το ίδιο που θέλει και ένας άνδρας, απλά ο τρόπος που προσπαθεί να το κατορθώσει λόγω της υποτέλειας της, την οδηγεί να δράσει παρασκηνιακά και με έναν «ανορθόδοξο» τρόπο, που τελικά αντί να την βοηθάει να υπερβεί αυτή την υποτέλεια, εγκλωβίζεται μέσα σε αυτή.

---

⁷⁴ E. J. Kent, 2005, "Masculinity and Male Witches in Old and New England, 1593-1680", *History Workshop Journal* 60:85-86.

Αναστοχασμός

Κατά την αναζήτηση του θέματος της παρούσας εργασίας αγνοούσα πολλά πράγματα γύρω από τη μαγεία, η οποία από πάντα μου κινούσε το ενδιαφέρον λόγω του μυστηρίου που τη περιβάλλει. Όταν καταπιάστηκα με το θέμα είδα πόσο δύσκολο κανείς να ορίσει τη μαγεία και πως αυτή συσχετίζεται με τη γλώσσα, τη θρησκεία και την επιστήμη. Επιπλέον, στον ελλαδικό χώρο η μαγεία επιζεί εδώ και χιλιάδες χρόνια και έχει αλλάξει πολλές μορφές με το πέρασμα των χρόνων. Για τους παραπάνω λόγους, το αντικείμενο της μαγείας είναι εξαιρετικά δύσκολο να διερευνηθεί και η παρούσα εργασία δεν μπορεί να παρά να παρουσιάσει μερικές από τις πτυχές της. Αυτό που αποτελούσε και το μεγαλύτερο πρόβλημα για μένα, ποια δηλαδή κομμάτια έπρεπε να συμπεριλάβω και ποια να παραλείψω, και για αυτό το λόγο προσπάθησα να παρουσιάσω μόνο κάποιες βασικές ανθρωπολογικές θεωρήσεις περί μαγείας.

Η έρευνα που έκανα στηρίχθηκε πάνω σε συνεντεύξεις γυναικών, σε παρατηρήσεις και σε βιβλιογραφικές πηγές. Η συλλογή των δεδομένων αποδείχτηκε να είναι αρκετά επίπονη δουλειά, καθότι η φύση του θέματος περιόριζε τις ομιλήτριες που ήταν πρόθυμες να μιλήσουν για αυτό. Πολλές γυναίκες αρνήθηκαν να μου παραδώσουν κάποια συνέντευξη ισχυριζόμενες ότι δεν γνωρίζουν κάτι πάνω στο θέμα, αν και τις γυναίκες αυτές μου τις είχαν υποδείξει κάποιες άλλες γυναίκες ως «μάγισσες». Αυτό που δεν κατάφερα δηλαδή είναι πάρω συνέντευξη από μία γυναίκα που να παραδέχεται ότι η ίδια είναι μάγισσα.

Οι συνεντεύξεις έγιναν με την χρήση κασετόφωνου και σημειωματάριου. Οι δώδεκα γυναίκες που μου έδωσαν συνεντεύξεις ήταν ηλικίας από 45 έως 85 ετών και έτσι άφησα έξω ένα μεγάλο κομμάτι γυναικών. Αυτό δεν έγινε σκόπιμα, αλλά λόγω δικής μου αδυναμίας να βρω νεώτερες γυναίκες πρόθυμες να μου μιλήσουν. Αυτό ενδεχομένως να σημαίνει και κάποια απαξίωση της νεώτερης γενιάς σε τέτοιου είδους τελετουργίες.

Το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιήθηκε αρχικά είναι γενικό και προσπαθεί να δώσει κάποια μόνο βασικά χαρακτηριστικά της μαγείας και του φύλου και αυτό έγινε επίτηδες γιατί ο βασικός μου στόχος στο παρόν πόνημα ήταν να καταγράψω τον συνδυασμό αυτών των δύο όρων και να προσπαθήσω να δώσω κάποιες βασικές ερμηνείες για την έμφυλη χρήση της μαγείας. Οι γυναίκες, όπως παρουσιάζονται μέσα από την ελληνική εθνογραφία, φαίνονται να είναι κοινωνικά υποδεέστερες από τους άνδρες αλλά αυτό που με ενδιέφερε είναι το πώς τις

επιηρεάζει αυτό στην καθημερινότητα τους και τι σχέση θα μπορούσε να έχει αυτή με την μαγεία.

Έναυσμα για αυτή την εργασία αποτέλεσε η παρατήρηση ότι οι γυναίκες στο αγροτικό χωριό που μελέτησα απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στο κακό μάτι, τις κατάρρες και γενικότερα στη μαγεία. Είχα έρθει αντιμέτωπος αρκετές φορές με γυναίκες που ανήγαγαν περίεργα περιστατικά σε μαγεία ή ακόμη και την κακοτυχία μιας ολόκληρης οικογένειας σε «γλωσσοφαγιά» και σε μαγεία.

Επιπλέον, η προσωπική μου άποψη ότι τελικά η μαγεία δεν υφίσταται πρακτικά αλλά μόνο θεωρητικά, αποτελεί απλά ένα τρόπο να εξηγεί κανείς το άγνωστο, το νέο, ή αυτό που του προκαλεί φόβο και αυτό ήταν ένας βασικός λόγος για τον οποίο ήθελα να ασχοληθώ με τη μαγεία. Η μαγεία είναι μόνο μια υποκειμενική ιδέα, μια σκέψη, μια πεποίθηση, για αυτό είναι τόσο γενική, τόσο αόριστη και για αυτό τον λόγο ο προσδιορισμός της δε μπορεί παρά να είναι ένα αυθαίρετο ζήτημα.

Έτσι, με τη μαγεία να είναι τόσο υποκειμενική και τόσο ακανόνιστη θεωρώ ότι είναι και τόσο εύπλαστη για να την χρησιμοποιήσει ο καθένας προς όφελος του. Στην συγκεκριμένη περίπτωση αυτός που την χρησιμοποιεί είναι οι γυναίκες που επιδιώκουν μια ίση κοινωνική μεταχείριση με τους άνδρες. Διότι η μαγεία τελικά, κατά την άποψη μου, εξυπηρετεί μονάχα ιδιοτελή κίνητρα, ανεξάρτητα από το άτομο που την χρησιμοποιεί και ακόμη όταν χρησιμοποιείται για το «κοινό» καλό, καθώς το άτομο που το προασπίζει αποκτά το ίδιο δύναμη, μέσα από την ικανότητα του να χειραγωγεί τα υπόλοιπα υποκείμενα, γιατί τελικά η μαγεία είναι μονάχα άλλος ένας τρόπος επιβολής του εαυτού πάνω στον άλλο.

Αυτό που ήθελα να καταδείξω είναι ότι οι γυναίκες δε μπορούν να ξεφύγουν από το παιχνίδι της μαγείας για λόγους που έχουν να κάνουν άλλοτε με τη βιολογική και άλλοτε με την κοινωνική τους υποτέλεια. Για αυτό χρησιμοποιούν τη μαγεία ώστε να αντιστρέψουν τους όρους αυτούς και για αυτό τον λόγο η μαγεία πάντα θα υπάρχει και πάντα θα επιζεί. Όσο υπάρχουν ανισότητες θα υπάρχει και η μαγεία, η οποία δεν αποτελεί τίποτα άλλο παρά την ελπίδα για την ανατροπή του σκηνικού για τα άτομα που θεωρούν ότι είναι κοινωνικά καταπιεσμένα και την προσπάθεια επιβολής πάνω στα άτομα από όσους κατέχουν οποιαδήποτε μορφή εξουσίας.

Βιβλιογραφία

Αβδελά Έφη - Ψαρρά Αγγέλικα, 1997, «Ξαναγράφοντας το παρελθόν. Σύγχρονες διαδρομές της ιστορίας των γυναικών», στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Επιμέλεια: Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Apps Laura and Gow Andrew, 2003, *Male Witches in early modern Europe*, Manchester.

Βέικου Χριστίνα, 1998, *Κακό Μάτι*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Βέικου Χριστίνα, 1999, «Τα λόγια δεν φτάνουν. Θέλει και πράξη για να πιάσει ο λόγος»: Τελετουργικός λόγος και συμβολική μετατόπιση στο ξεμάτιασμα, στο *Αρχαιολογία και Τέχνες, Η μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα*, τεύχος 72, Σεπτέμβριος.

Βουτυράς Εμμανουήλ, 1997, «Επιτελεία» στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ. 94-101.

Blum R. & E., 1965. *Health and Healing in Rural Greece. A study of three communities*, Stanford U. P., Stanford California.

Brown & Levinson, 1987, *Politeness, Some universals in language usage*, Cambridge University Press.

Demos John, 1976, "John Godfrey and his Neighbors: Witchcraft and the Social Web in colonial Massachusetts", *William and Mary Quarterly* 27:2.

Demos John, 1982, *Entertaining Satan: Witchcraft and the Culture of early New England*, Oxford.

Bock Gisela, 1997, «Ιστορία των γυναικών και ιστορία του φύλου: όψεις μιας διεθνούς συζήτησης», στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Επιμέλεια: Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Campbell J. K., 1964, *Honour, Family and Patronage*, Oxford University Press, New York & Oxford.

Γιαννακόπουλος Κώστας, 2003. «Θεωρίες για το έμφυλο σώμα», προλογικό σημείωμα στο *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόιντ*, Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Κώστας Γιαννακόπουλος, Πολύτροπον, Αθήνα.

Dubisch Jill, 1986, Introduction in *Gender and Power in Rural Greece*, edited by Jill Dubisch, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Dundes, A. 1981, "Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semetic Worldview", στο *The Evil Eye: A Folklore Casebook*, επιμ. Dundes A, New York & London, σελ. 257-312.

Friedl Ernestine, 1962, *Vasilika: A Village in Modern Greece*, Holt, Rinehart and Winston, New York.

Gaskill Malcolm, 1998, "The Demon in the Shape of Man: Witchcraft, Conflict and Belief in Jacobean England", *Historical Research* 71:175.

Herzfeld Michael, 1985, *The Poetics of Manhood*, Princeton University Press, Princeton.

Herzfeld Michael, 1991, «Silence, submission, and subversion: towards a poetics of womanhood» στο P. Loizos και E. Papataxiarchis (επιμ.) *Contested Identities: Gender and kinship in modern Greece*, Princeton University Press, σελ.79-97.

Jevons F. B., 1992, «Graeko-Italian Magic» in *Articles on Witchcraft, Magic and Demonology, Vol.2, Witchcraft in the Ancient World and the Middle Ages*, edited with introductions by Brian P. Levack, Carland Publishing Inc., New York and London.

Κανάκης Κώστας, *Λεκτικές Πράξεις*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Searle's%20taxonomy.htm>, 25/4/07

Kamensky Jane, 1996, "Talk like a man: Speech, Power and Masculinity in Early New England", *Gender and History* 8:1.

Karlsen Carol, 1987, *The Devil in the shape of a woman: Witchcraft in Colonial New England*, New York

Kent E. J., 2005, "Masculinity and Male Witches in Old and New England, 1593-1680", *History Workshop Journal* 60:69-92.

Κοτταρίδου Αγγελική, 1997, «Η Μαγεία στην Αθήνα του Χρυσού Αιώνα», στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ. 75-84.

Laqueur Thomas, 2003, *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες ως τον Φρόντ*, Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, Πρόλογος: Κώστας Γιαννακόπουλος, Πολύτροπον, Αθήνα.

Levi-Strauss Claude, 1984, *The raw and the cooked*, J. Cape, London.

Lipsett-Rivera Sonya, 2002, «The Devil in Mexican Popular Culture», in *The Americas*, 59:2, p. 201-219.

Macfarlane Alan, 1970, *Witchcraft in Tudor and Stuart England: a Regional and Comparative Study*, London.

Mauss Marcel and Henry Hubert, 2003. *Σχεδιάσμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Malinowski B. 1965, *Coral Gardens and their magic*, τ.2.: *The language and the magic of gardening*, Indiana University Press-George Allen and Unwin, London.

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, 1994, «Από την ανθρωπολογία των γυναικών στην ανθρωπολογία των φύλων», εισαγωγή στο *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, επιμέλεια Αλ. Μπακαλάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, 1994, «Εξημερωμένες εμπειρίες, άγρια αφηγήματα: Παρατηρήσεις για τη καφεμαντεία» στο Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (επιμ.). *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*, (Πρακτικά Δημερίδας 1-2 Απριλίου 1994) Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη, σελ. 90-113.

Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 1985, *Εισαγωγή στην Σημασιολογία*, Γραφικές Τέχνες, Αθήνα

O' Har George M., 2000, "Magic in the Machine Age", in *Technology and Culture*, 41:862-864.

Παραδέλλης Θ. 2003, Εισαγωγή στο Marcel Mauss, Henry Hubert, *Σχεδιάσμα μιας γενικής θεωρίας για τη μαγεία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Θ. Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα.

Sharpe James A., 1996. *Instruments of Darkness, Witchcraft in England, 1550-1750*, London.

Σηφianού Μαίρη, *Εμμεσος Λόγος και Ευγένεια*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Sociolinguistics/Sifianou%20handout-Indirect%20Speech%20&%20politeness.htm>, 25/4/07.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελεωνόρα, 1997, «Το στίγμα της μαγείας», στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ.11-43.

Stewart Charles, 1986, «Ηγεμονία ή ορθολογισμός; Η θέση του υπερφυσικού στην Ελλάδα» στο *Ναζιακά* III, 2, σελ 3-10

Stewart Charles, 1987, "The exotica: Greek values and their supernatural antithesis", in *Scandinavian Yearbook of Folklore 1985*, Vol. 41, Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala, p. 37-64.

Stewart Charles, 1991, *Demons and the Devil*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Stewart Charles, 1999, Βιβλιοκρισία για το βιβλίο: Χριστίνα Βέικου, *Κακό Μάτι. Η κοινωνική Κατασκευή της Οπτικής Επικοινωνίας*. Αθήνα 1998, στο *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', 21:71-72, σελ. 237-8.

Stewart Charles, 1999. "Μαγεία και Ορθοδοξία", στο *Αρχαιολογία & Τέχνες, Η Μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα*, τεύχος 72.

Stewart Charles, 2000. "Demons and Spirits", in G. Speake (επιμέλεια), *Encyclopedia of Greece and the Hellenic Tradition*, London, Fitzroy Dearborn.

Tambiah S. J. 1990, *Magic, Science and Religion and The scope of Rationality*, Cambridge University Press.

Thomas Jenny, *Λεκτικές Πράξεις Ή Ομιλιακά Ενεργήματα*, στον δικτυακό χώρο <http://www.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Speech%20Acts-J.Thomas.htm>, 25/4/07.

Willis Deborah, 1995, *Malevolent Nurture: Witch Hunting and Maternal Power in Early Modern England*, Ithaca.

Χριστίδης Α.-Φ., 1997, «Η μαγική χρήση της γλώσσας» στο *Γλώσσα και μαγεία. Κείμενα από την αρχαιότητα*, Ιστός, Αθήνα, σελ.52-59.

Χρυσανθοπούλου-Farrington Βασιλική, 1999, «Το κακό μάτι στους Έλληνες της Αυστραλίας: Ταυτότητα, Συνέχεια, Νεοτερικότητα.» στο *Αρχαιολογία & Τέχνες, Η Μαγεία στη Νεότερη Ελλάδα*, τεύχος 72, σελ. 22-30.